Бібліотека «Шкільного світу»
Заснована у 2003 р.

Оксана Таран

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ

Діагностика та формування

Психолог. Бібліотека

Київ
«Шкільний світ»
2010

УДК 37.015.3
ББК 74.202.4
Т19

Редакційна рада:
Т. Шаповал, Т. Гончаренко, М. Мосієнко —
канд. філол. наук, Г. Кузьменко, О. Шатохіна

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту спеціальної педагогіки АПН України (протокол засідання № 7 від 04.12.08)

Рецензенти:
Тарасун В. В. — доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії діагностики і психічного розвитку дитини Інституту спеціальної педагогіки АПН України.
Синьова Є. П. — кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова.
Цюман Т. П. — кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії розвитку дитини Інституту психології і соціальної педагогіки КМПУ імені Б. Д. Грінченка.

Таран О. П.

Т19 Психологічна готовність дитини до школи / Оксана Таран. — К. : Шк. світ, 2010. — 128 с. — (Бібліотека «Шкільного світу»).

ISBN 978-966-451-000-1.
ISBN 978-966-451-508-2.

У посібнику узагальнено основні підходи визначення проблеми шкільної готовності. Виділено критерії психологічної готовності до шкільного навчання дітей із нормальним типом розвитку та слабозорих дітей.

Запропоновано новий Я-центрований підхід, у якому підкреслено взаємозв'язок особистісної та інтелектуальної готовності до шкільного навчання. Розроблено модель психологічної готовності та комплекс діагностичних методик. Автор пропонує також систему занять, спрямованих на формування психологічної готовності дошкільників до навчання.

Посібник адресовано практичним психологам, вихователям, педагогам, дефектологам, студентам і аспірантам.

УДК 37.015.3
ББК 74.202.4

ISBN 978-966-451-000-1 (б-ка «Шк. світу»)
ISBN 978-966-451-508-2

© Таран О. П., 2010
© ТОВ Видавництво «Шкільний світ», дополіграфічна підготовка, 2010

ЗМІСТ

Вступ 4

Розділ 1. Проблема шкільної готовності в загальній і спеціальній психології

Базові складники та нормативні критерії психологічної готовності дитини до шкільного навчання 5

Критерії готовності слабозорих дітей до шкільного навчання 16

Модель психологічної готовності дітей до шкільного навчання 19

Розділ 2. Діагностика психологічної готовності дітей до шкільного навчання

Принципи побудови діагностичної методики готовності дітей до шкільного навчання 22

Комплексна методика діагностики психологічної готовності дітей до шкільного навчання 26

Розділ 3. Формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання

Методичні засади формування психологічної готовності слабозорих дітей до шкільного навчання 72

Методична система формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання 75

Післяслово 108

Додатки 109

Список літератури 126

ВСТУП

Реформування в напрямі гуманізації сучасної системи освіти досить гостро порушує питання готовності дошкільників до навчання у школі.

Досить актуальною є також проблема психологічної готовності до шкільного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку, зокрема слабозорих дошкільників.

На думку багатьох науковців, майбутній школяр повинен уміти спілкуватися з дорослими та ровесниками, знати певні норми та правила суспільної поведінки, правильно оцінювати свої реальні й потенційні можливості, мати певні уявлення про себе як про особистість. Отже, у дошкільника має бути сформована, відповідно до його віку, гармонійна Я-концепція.

Узявши до уваги зазначене, ми вважаємо за доцільне розглядати психологічну готовність до шкільного навчання дошкільників через особистісний розвиток, через сформованість гармонійної Я-концепції. При цьому будемо ґрунтуватися на ***системно-формувальному Я-центрованому підході*** стосовно проблеми психологічної готовності, який полягає у системному розгляді особистості дитини через визначення її особливостей, внутрішніх передумов їх формування та забезпечення гармонізації особистості. Це сприятиме кращій адаптації дитини до нових умов соціалізації у шкільному освітньому просторі.

розділ 1

ПРОБЛЕМА ШКІЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ В ЗАГАЛЬНІЙ І СПЕЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

БАЗОВІ СКЛАДНИКИ ТА КРИТЕРІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Успішне розв'язання питань розвитку особистості дитини, підвищення ефективності процесу навчання, подальше професійне становлення та соціальну самореалізацію особистості багато в чому визначає те, наскільки був врахований рівень фізіологічної, психологічної та педагогічної готовності дитини до шкільного навчання.

Медичний підхід у визначенні готовності до школи

На сучасному етапі суспільного розвитку досить важливим вважається медичний підхід у визначенні готовності до школи. Це зумовлюється значним погіршенням стану здоров'я дітей, зниженням їх функціональних можливостей і збільшенням шкільних вимог.

Основні медичні критерії готовності до шкільного навчання:

- рівень біологічного розвитку дитини (зріст, наявність постійних зубів);
- стан здоров'я на момент вступу до школи;
- динаміка захворюваності за попередній рік.

Підстава для відстрочення терміну вступу до школи:

- прибавка у зрості за останній рік менше ніж на 4 см;
- відсутність постійних зубів; наявність хронічних хвороб;
- наявність за останній рік захворюваності частотою 4 та більше разів за тривалості 25 і більше днів;
- не досягнення станом на 1 вересня 6 років і 6 місяців, оскільки початок систематичного навчання раніше визначеного строку призводить до відхилень у стані здоров'я вже на початковому етапі освітнього процесу.

Щодо дітей з особливостями психофізичного розвитку, надзвичайно важливим є комплексне медичне обстеження та висновок медико-психолого-педагогічної комісії стосовно можливості навчання дитини в загальному чи спеціальному навчальному закладі.

Педагогічний підхід у визначенні готовності до школи

Незважаючи на реформу освіти і впровадження навчання з шестирічного віку, лишається актуальним педагогічний підхід до визначення готовності до шкільного навчання.

Основними ***педагогічними критеріями*** готовності дитини до шкільного навчання є навички читання, писання та рахунку.

Отже, ***готовність до школи*** в межах педагогічного підходу трактують переважно як сукупність знань і вмінь, сформова- ності окремих способів розумових дій (із математики, читання, образотворчої діяльності, іноземної мови тощо), що не може забезпечити повноцінну готовність дитини до навчання.

Варто зауважити, що навчально-виховними програмами для загальних дошкільних навчальних закладів «Малятко», «Дитина» та зокрема «Навчально-виховною програмою для спеціальних дошкільних закладів для дітей із порушенням зору» більшість вимог готовності школи не передбачено. На практиці спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї висувають такі вимоги до першокласника, які значно перевищують можливості шестирічної дитини, що є неправомірним. Так, за Н. Стадненко, навички читання та письма потрібно формувати у школі, а в дошкільний віковий період необхідно лише закладати передумови, які дають змогу дитині більш-менш швидко оволодіти цими навичками у школі.

Психологічний підхід у визначенні готовності до школи

Широко й багатогранно дослідниками висвітлено психологічний підхід у визначенні готовності до шкільного навчання (JI. Божович, Н. Гуткіна, В. Мухіна та ін.). Однак і досі в сучасній психології немає чіткої визначеності поняття психологічної готовності до шкільного навчання. У загальному ***психологічна готовність до шкільного навчання*** — це комплексна характеристика дитини, що розкриває рівні розвитку психологічних якостей і є найважливішою передумовою для гармонійного входження дитини у нове соціальне середовище.

Актуальною лишається проблема структурних складників і критеріїв психологічної готовності дитини до шкільного навчання. На основі теоретичного аналізу та узагальнення поглядів щодо психологічної готовності дитини до шкільного навчання ми визначили основні складники та систематизували відповідно до них ***нормативні критерії психологічної готовності дитини до шкільного навчання.***

Психологічну готовність до шкільного навчання складають:

- ***інтелектуальна готовність*** (пізнавальні процеси, сенсомоторні навички, здатність до научуваності);
- ***особистісна готовність*** (мотивація, воля, емоції, спрямованість особистості, самосвідомість);
- ***соціальна готовність*** (комунікативна та соціальна компетентність).

Співвідношення базових і похідних складників (параметрів) із критеріями психологічної готовності дітей до шкільного навчання докладно подано нижче.

НОРМАТИВНІ КРИТЕРІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ГОТОВНІСТЬ Сприймання

Сформованість зорового сприймання

Розвиток тонкого та достатньо диференційованого зорового аналізу й синтезу, сформованість зорово-просторових уявлень:

- уміння виокремити фігури з фону;

- уміння розрізняти предмети й геометричні фігури за їх формою;
- уміння розрізняти предмети й геометричні фігури за розміром і розуміти їх співвідношення;
- уміння визначати місце знаходження предметів у просторі один відносно одного, тобто розуміти просторові відношення між ними

Сформованість слухового сприймання

Диференціація звуків мовлення (фонематичний слух):

- сформованість початкових форм звукового аналізу та синтезу слів;
- можливість чіткої слухової диференціації акустично близьких звуків.

Увага

Довільна увага:

- достатньо сформовані обсяг, стійкість, розподіл, переключення, концентрація;
- здатність до тривалого зосередження.

Пам'ять

Довільна пам'ять:

- сформована вербальна механічна пам'ять, легкість запам'ятовування слів на слух;
- розвинена образна зорова оперативна пам'ять;
- наявна здатність до логічного запам'ятовування.

Мислення

Сформованість основних видів мислення:

- наочно-дійового;
- наочно-образного;
- словесно-логічного мислення (у початковій стадії розвитку).

Сформованість операцій мислення:

- аналітичне мислення (виділення істотного в явищах навколишньої дійсності);
- установлення причиново-наслідкових зв'язків і закономірностей між явищами;
- здатність до порівняння та зіставлення;
- здатність до узагальнення та умовиводів.

Мовлення

Розвиток діалогічного та монологічного мовлення як засобу спілкування та передумови оволодіння письмовим мовленням:

- правильна вимова всіх звуків мовлення;
- володіння достатнім обсягом словникового запасу за умови правильного розуміння значення засвоєних слів;
- уміння граматично правильно оформлювати речення, тобто відповідно до законів граматики з'єднувати окремі слова між собою задля висловлювання закінченої думки;
- володіння зв'язним мовленням.

Сенсомоторика

Сенсомоторна координація:

- розвиток систем аналізу (орієнтування у просторі);
- розвиток дрібної моторики;
- моторні здібності, рухові навички (вміння бігати, стрибати тощо).

Научуваність

Психологічні передумови оволодіння навчальною діяльністю:

- здатність розуміти і приймати навчальне завдання;
- уміння свідомо підпорядковувати свої дії визначеному способу дій;
- уміння орієнтуватися на систему правил у роботі;
- уміння працювати за зразком;
- уміння слухати, розуміти й виконувати інструкції дорослого;
- уміння сприймати допомогу дорослого;
- уміння переносити засвоєні знання та способи дій на виконання аналогічних завдань;
- уміння планувати власні дії та контролювати їх.

ОСОБИСТІША ГОТОВНІСТЬ Мотивація

Достатній рівень мотиваційного розвитку дитини:

- сформованість мотиву учіння;
- позитивне ставлення до учіння;
- підпорядкованість мотивів.

Воля

Достатня сформованість довільності:

- здатність тривалий час виконувати не дуже привабливе завдання;
- уміння долати труднощі;
- здатність довести розпочату роботу до завершення;
- здатність до довільної регуляції поведінки (посидючість);
- здатність до довільної регуляції поведінки та пізнавальних процесів за допомогою слів.

Емоції

Сформованість емоційної сфери:

- здатність розпізнавати й розуміти невербальні та вербальні прояви емоцій інших людей;
- розвиток вищих почуттів та емоцій (співчуття, відповідальність, гордість тощо);
- глибина і стійкість у прояві почуттів;
- довільність у керуванні емоціями та почуттями.

Спрямованість особистості

Сформованість внутрішньої позиції школяра:

наявність пізнавальних інтересів;

- сформований особистий інтерес до нового, власне шкільного змісту занять (грамоти і лічби);
- готовність до зміни соціальної позиції;
- бажання вчитися, дитина виявляє «почуття необхідності навчання»;
- допитливість, потреба в самостійному пошуку відповідей на запитання, що цікавлять;
- наявність змістовного уявлення у дитини про підготовку до школи;
- надавання переваги колективним заняттям перед індивідуальним навчанням удома;
- дисциплінованість;
- прийняття традиційного для навчання способу оцінювання (оцінку);
- визнання авторитету вчителя;

виникнення першого схематичного, цілісного дитячого світогляду.

Самосвідомість

- Здатність до рефлексії своєї діяльності;
- ідентичність особистісна та соціальна (початкові форми);
- диференційованість образу Я (Я-реальне та Я-ідеальне);
- потреба в досягненні успіху;
- уміння правильно оцінити свої реальні й потенційні можливості;
- адекватна самооцінка та рівень домагань, відповідний реальним можливостям;
- специфічна самооцінка, оцінка «Я» в конкретній діяльності.

СОЦІАЛЬНА ГОТОВНІСТЬ

Комунікативна компетентність

Передумови:

- наявність потреби та бажання дитини у спілкуванні з однолітками й дорослими;
- позитивне ставлення до комунікативної діяльності;
- сформованість комунікативних рис характеру — товариськість, контактність, відкритість, сумлінність, наполегливість тощо.

Знання:

- знання та розуміння мовленнєвої культури спілкування;
- знання та розуміння невербального спілкування.

Уміння та навички:

- сформованість навичок спілкування, вміння вступати в контакт як з однолітками, так і з дорослими;
- уміння гармонійно поєднувати виразні, вербальні та невербальні засоби спілкування;
- довільність у спілкуванні з дорослими (вміння прийняти навчальне завдання та вказівку дорослого);
- здатність до взаємодії на партнерських засадах (уміння справедливо розподіляти функції, домовлятися, обґрунтовувати свою думку, поступатися, запобігати конфліктам і справедливо їх розв'язувати).

Соціальна компетентність

Передумови:

- усвідомлення свого соціального «Я» (сприймання себе в контексті стосунків з іншими, відчуття своєї належності до певної соціальної групи);

• здатність почуватися впевнено за межами дому, в іншому соціальному середовищі.

Знання:

• знання основних норм і правил поведінки в соціальному середовищі;

• розуміння ролі вчителя, що відрізняється від ролі вихователя та матері;

• розуміння своєї соціальної ролі майбутнього учня, для якого провідна діяльність — навчання.

Уміння та навички:

• сформованість навичок суспільного життя, дотримання правил і норм поведінки;

• уміння об'єктивно оцінювати вчинки інших відповідно до норм поведінки;

• здатність і готовність до співпраці;

• уміння будувати взаємовідносини з однолітками під час спільної діяльності;

• уміння підпорядковувати свою поведінку законам дитячої групи;

• здатність знаходити своє місце у групі;

• здатність виконувати роль учня в ситуації шкільного навчання;

• сформованість необхідних елементарних трудових умінь і навичок (уміння організувати робоче місце та підтримувати порядок на ньому тощо);

• сформованість навичок самообслуговування.

Результати узагальнення критеріїв психологічної готовності дітей до шкільного навчання свідчать про обмеженість розгляду самосвідомості як важливого складника психологічної готовності до шкільного навчання. Щоб докладніше виокремити критерії готовності до шкільного навчання в межах самосвідомості, доцільно зосередитися на розгляді виділених нами нормативних характеристик сформованості Я-концепції у старшому дошкільному віці. Ці характеристики систематизовано відповідно до складників Я-концепції, запропонованих Р. Бернсом (когнітивної, емоційно-оцінної та поведінкової), та вимог, викладених у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні до компетентності дитини у сфері «Я сам».

НОРМАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СФОРМОВАНОСТІ Я-КОНЦЕПЦІЇ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

КОГНІТИВНИЙ СКЛАДНИК Я-КОНЦЕПЦІЇ

Я-фізичне:

- дитина знає та називає основні частини свого тіла, має уявлення про їхню елементарну будову, місцезнаходження, призначення і дію;
- дитина добре орієнтується в основних проявах органів чуття;
- дитина усвідомлює вікові характеристики: життєвий цикл людини та вікові періоди людини;
- дитина орієнтується у статевих відмінностях;
- дитина здатна описати власну зовнішність.

Я-психічне:

- дитина оперує займенником «Я», здійснює елементарні судження про свої досягнення, риси, вчинки;
- дитина знає про існування свого внутрішнього світу (думок, почуттів, бажань, ставлень, інтересів);
- дитина може розповісти про себе, про свої особистісні якості, вподобання, вміння, бажання;
- дитина називає основні емоції, орієнтується в їх зовнішніх проявах;
- дитина установлює причиново-наслідкові та смислові зв'язки між подіями й емоціями;
- дитина визначає зміст емоційно забарвлених ситуацій;
- дитина здатна охарактеризувати свій емоційний стан;
- дитина здатна до порівнянім себе з іншими, переважно за ознаками зовнішності, іноді за якісними характеристиками особистості.

Я-соціальне:

- дитина усвідомлює себе як члена родини, групи, соціуму;
- дитина знає свій вік, орієнтується у віці братів і сестер;
- дитина усвідомлює, хто старший, а хто молодший;
- дитина знає своє прізвище, ім'я та по батькові;

- дитина усвідомлює власну стать і її незмінність;
- дитина орієнтується у складі своєї сім'ї;
- дитина знає імена батьків, сестер, братів;
- дитина знає, де живе (адресу);
- обізнана у професійній діяльності батьків;
- дитина орієнтується в основних моральних цінностях і вимогах, приймає їх і керується ними;
- дитина розрізняє соціально схвальну поведінку від несхвальної, асоціальної;
- дитина розуміє невербальну поведінку людей і вміє використовувати її у спілкуванні.

Я у **часі:** дитина усвідомлює та переживає своє минуле й сьогодення, орієнтується у пов'язаному з ним майбутньому.

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИЙ СКЛАДНИК Я-КОНЦЕПЦІЇ

Ставлення до себе:

- дитина поважає себе, виявляє впевненість у собі, усвідомлює власну гідність;
- дитина адекватно ставиться до себе.

Самооцінка:

- дитина має адекватну самооцінку;
- дитина здатна критично ставитися до себе;
- дитина здатна виявити помилки у власній діяльності, поведінці та їх усувати.

Рівень домагань:

- рівень домагань дитини виявляється в цілепокладанні з урахуванням можливостей;
- дитина прагне до визнання іншими.

ПОВЕДІНКОВИЙ СКЛАДНИК Я-КОНЦЕПЦІЇ

Самокерування:

- дитина здатна до стійкої довільної поведінки;
- дитина планує дії на основі внутрішнього мовлення;
- дитина керує своїми діями згідно з попередніми діями, відстроченою в часі інструкцією, зразками, правилами; соціальними нормами поведінки; власним задумом;

• дитина активно ставиться до труднощів, здатна докладати вольове зусилля для їх подолання.

Самостійність:

дитина самостійно застосовує набуті способи поведінки у нових ситуаціях;

• дитина здатна приймати рішення й елементарно відповідати за них;

• дитина здатна виявляти самостійність у різних ситуаціях.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА Я-КОНЦЕПЦІЇ

• Дитина має сформований образ Я, усвідомлює свої фізичні, психічні, соціальні характеристики; орієнтується у змінах свого Я в часі;

• дитина здатна до адекватного самооцінювання, постановки реальних цілей, які відповідають її можливостям, ціннісного ставлення до себе, що виявляється у самоповазі, прийнятті себе, відчутті своєї значущості для інших людей;

• дитина здатна до довільної поведінки, що виявляється у здатності до самокерування та самостійності.

Отже, нормативні характеристики сформованості Я-концепції значно доповнюють критерії самосвідомості стосовно готовності до шкільного навчання й певною мірою перегукуються з критеріями особистісної готовності (стосовно параметрів мотивації, емоцій, волі) та соціальної готовності. Це пояснює той факт, що особистість — цілісне утворення, і виокремлення різних параметрів та систематизація їх змісту відносні й умовні, оскільки психічні явища не функціонують окремо одне від од-ного, а утворюють єдину систему взаємодії та взаємовпливу.

КРИТЕРІЇ ГОТОВНОСТІ СЛАБОЗОРИХ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Важливим і складним моментом у житті слабозорої дитини є перехід від дошкільної системи виховання до систематичного шкільного навчання, оскільки наявність вади зору та її усвідомлення може підсилювати відчуття тривожності, невпевненості дитини у своїх силах і можливостях та зумовити стресовий стан, що ускладнює адаптацію та соціалізацію дитини у новому освітньому середовищі.

Варто зазначити, що у слабозорих дітей є великі потенційні можливості: наявність збережених аналізувальних систем (окрім зору), нормальний рівень інтелектуального розвитку, особлива пластичність нервової системи, тобто позитивні передумови для успішного навчання у школі та самореалізації у соціумі. Однак, поряд із загальними критеріями психологічної готовності до навчання, все ж таки необхідно виділити специфічні критерії готовності слабозорих дітей до шкільного навчання.

Важливі ***критерії психологічної готовності до шкільного навчання*** (виокремлені на основі аналізу робіт Т. Свиридюк та Л. Солнцевої) — це нормативні критерії, що через особливості психофізичного розвитку характеризуються труднощами формування у слабозорих дітей:

- ***розвиток зорового сприймання,*** який безпосередньо залежить від характеру вади, клінічних форм порушення зору, їх природи, локалізації й перебігу та опосередковано від корекційної роботи, яку виконують медики та тифлопедагоги;
- ***здатність сприймати навчальне завдання,*** що потребує вміння підпорядкувати свої дії його розв'язанню, здатності засвоювати новий матеріал і застосовувати його для вирішення поставленого навчального завдання;
- ***сформованість організаційно-вольового аспекту навчальної діяльності*** — найважливіше у компенсації зорової недостатності, оскільки саме активність дитини з порушеннями зору в пізнанні, вміння досягти успіху, незважаючи на значні труднощі практичного виконання, забезпечують успішність навчання;
- ***сформованість вольової готовності*** зазвичай низька у дітей із порушеннями зору, що зумовлено швидкою стомлюваністю,

соматичною ослабленістю, гіперопікою в сім'ї і дошкільному закладі;

• ***сформованість навчальної мотивації,*** оскільки у цієї категорії дітей її можна вважати нестійкістю, заміною у випадку труднощів виконання завдання на іншу, не навчальну, що може зумовлювати часткове виконання дитиною навчальних завдань за її впевненості в тому, що все виконано і поставлена ціль досягнута;

• ***базова особистісна зрілість*** характеризується: наявністю зацікавленості та позитивного ставлення до своєї зовнішності, вмінням оцінювати зовнішність інших; здатністю дитини до вербального опису батьків і добре знайомих людей; здатністю відчувати радість і гордість у випадку успіху; наявністю уявлень, мрій про власне майбутнє;

• ***здатність до соціальної взаємодії*** полягає у наявності бажання спілкуватися з окремими дітьми та дорослими, створювати своє особисте середовище, особистий простір; у наявності у дитини інтересу до людей, за межами родини; в розумінні можливості попросити про допомогу саме тоді, коли вона необхідна, і здатності запропонувати власну допомогу іншим; у розумінні правил спільної діяльності; у здатності здійснювати самоконтроль поведінки.

Це все досить важливе для слабозорих дошкільників, оскільки в них є серйозні перешкоди для участі в колективному навчальному процесі через: невиконання багатьма з них загальних правил; непомірно високі вимоги цих дітей до інших; небажання поділитися чим-небудь, посунутися, відступитися; невміння спокійно домовитися про спільну діяльність, ввічливо попросити, поступитися; прагнення гратися та користуватися іграшками поодинці. Наведені характеристики свідчать про емоційну неготовність до шкільного життя.

Специфічні критерії психологічної готовності слабозорої дитини до шкільного навчання виділені нами на основі аналізу запропонованих JI. Солнцевою ідей щодо змісту напрямів роботи психолога зі слабозорими старшими дошкільниками. Ці критерії систематизовано відповідно до базових параметрів.

• ***усвідомлення порушення зору,*** що полягає у прийнятті наявної вади як факту, розумінні необхідності його корекції, знанні та усвідомленні дитиною своїх сенсорних можливостей
і адекватному ставленні до них;

• ***соціальна адаптація,*** специфіка якої ґрунтується на здатності дитини до адекватної адаптації та соціалізації на тлі застосування полісенсорної взаємодії, відсутності емоційного напруження та сформованості індивідуальних компенсаційних способів пізнання довкілля.

СПЕЦИФІЧНІ КРИТЕРІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СЛАБОЗОРИХ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Усвідомлення порушень зору:

- адекватна ідентифікація себе дитиною, прийняття своєї вади;
- знання дитиною своїх органів чуття, їх функцій і можливостей;
- розуміння дитиною потреби організації свого особистого місця для гри, занять і відпочинку;
- адекватне ставлення дитини до наявного порушення зору (ставлення як до своїх особливостей, які варто враховувати у власній життєдіяльності, визнаючи їх такими, що не впливають на цінність власної особистості);
- розуміння дитиною потреби та користі корекції зору (використання окулярів, лікування за допомогою оклюзії, відвідування спеціальних корекційних занять із розвитку зору, застосування приладів, що допомагають бачити).

Соціальна адаптація:

- використання дитиною полісенсорного сприймання під час знайомства з людьми та довкіллям;
- відсутність у дитини страху під час зустрічі з новими предметами;
- відсутність у дитини побоювання у спілкуванні з людьми, здатність легко спілкуватися в узькому колі рідних і близьких;
- здатність дитини до створення своєї індивідуальної системи засобів отримання інформації через обмеженість можливостей зору, наявність навичок використання навколишнього простору та людей;
- здатність дитини упізнавати друзів, знайомих за голосом, ходою, одягом, зростом і їхніми індивідуальними рисами;
- здатність дитини до зорового контакту з людьми, незалежно від гостроти зору та періоду лікування.

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Психологічна готовність до шкільного навчання — складне утворення, що вимагає комплексних психологічних досліджень. Для побудови цілісної діагностичної системи розробленно теоретичну модель психологічної готовності дітей до шкільного навчання.

Побудова моделі психологічної готовності дітей до навчання ґрунтується на ***системно-формувальному Я-центрованому підході*** стосовно проблеми психологічної готовності дітей до шкільного навчання, який полягає у системному розгляді особистості дитини через визначення її особливостей, внутрішніх передумов їх формування та забезпечення гармонізації особистості, що сприятиме кращій адаптації дитини до нових умов соціалізації у шкільному освітньому просторі. Модель психологічної готовності наочно показано у схемі 1 на с. 20.

Базове поняття моделі: ***психологічна готовність до шкільного навчання —*** це сукупність сформованих особистісних і пізнавальних характеристик, що забезпечують успішну адаптацію та соціалізацію дитини у шкільному середовищі.

Основні складники моделі — ***особистісна*** та ***інтелектуальна готовність до шкільного навчання,*** де провідним складником є саме особистісна готовність, а інтелектуальна готовність є підґрунтям, на якому формується особистісна готовність. Варто зазначити, що соціальну готовність ми не виокремлюємо, а вважаємо за доцільне розглядати її в межах особистісної готовності через складники Я-концепції та мотиваційно-емоційне ставлення до школи.

Особистісна готовність

Особистішу готовність дошкільників складають три системи: презентаційна, репрезентаційна і спонукальна.

Презентаційна система співвідноситься з активною Я-концепцією — це усвідомлена концепція дитини про себе, що складається з її уявлень стосовно себе, якими вона легко оперує в повсяк-

Схема 1

Модель психологічної готовності слабозорих дітей до шкільного навчання

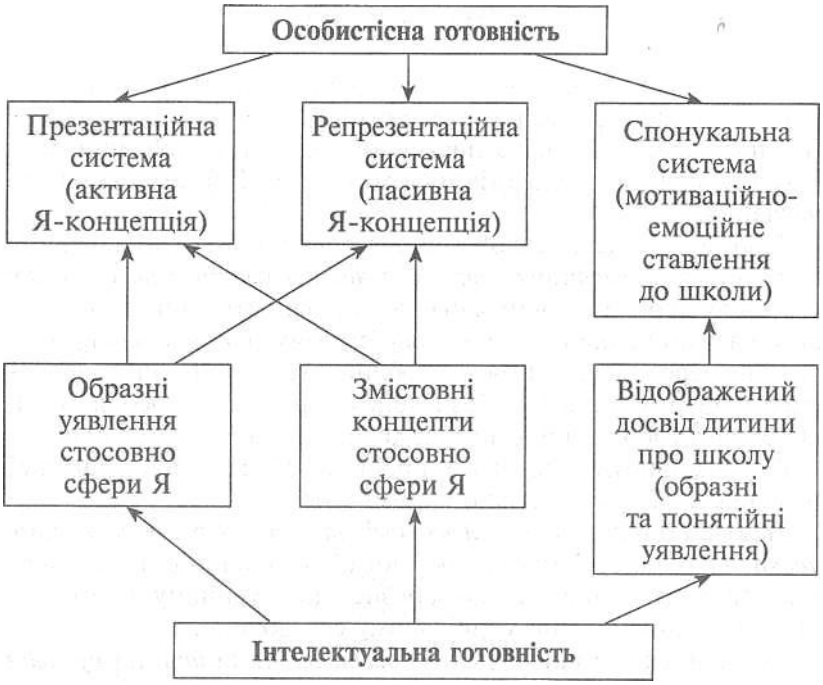

денному житті. Це здатність дитини презентувати себе в соціумі, оцінити себе та свою поведінку. Вона охоплює знання дитини про власні соціальні, фізичні та психологічні особливості.

Репрезентаційна система співвідноситься з пасивною Я-концепцією дитини — це неусвідомлені або недостатньо усвідомлені уявлення дитини про себе, що потребують опосередкованого виявлення через застосування психодіагностичного інструментарію. Така система виявляється опосередковано в діяльності і полягає в усвідомленні дитиною змін власної особистості в часі (минулому, теперішньому та майбутньому), у розумінні дитиною власної статевої та вікової належності.

Спонукальна система особистісної готовності — рушійний механізм прагнення до навчання, який виявляється у позитив-

ному мотиваційно-емоційному ставленні до шкільного середовища (шкільна мотивація; емоційне ставлення до школи). Поява мотивації до навчання, за Н. Гуткіною, є вершиною психічного розвитку дитини-дошкільника, коли в межах ігрової діяльності у неї сформувалися всі необхідні й достатні психологічні передумови щодо оволодіння навчальною діяльністю.

Інтелектуальна готовність

Інтелектуальна готовність дошкільників полягає у функціонуванні психічних явищ (сприймання, уваги, уявлення, уяви, пам'яті, мовлення, мислення, волі, емоцій і переживання) та охоплює три системи: образні уявлення стосовно сфери Я, змістові концепти стосовно сфери Я, відображений досвід дитини про школу (образні та понятійні уявлення).

Образні уявлення стосовно сфери Я — це представленість навколишнього світу в наочно-образному мисленні через оперування поняттями на образному рівні. Формування образних уявлень стосовно сфери Я відбувається від елементарного сприймання до усвідомлення змісту об'єктів.

Змістові концепти стосовно сфери Я — це поняття, де зміст слова пов'язується із самим словом.

Відображений емоційний досвід дитини про школу — це сформованість образних і понятійних уявлень про школу (організація навчальної діяльності, роль учителя, необхідність навчання, шкільне приладдя та атрибути тощо) упродовж спілкування дошкільника з дорослими, старшими братами та сестрами, які навчаються у школі, під час отримання стихійної інформації з навколишнього соціуму. Адекватність уявлень про школу — це підґрунтя позитивного ставлення до школи і навчальної діяльності, що сприяє формуванню навчальної мотивації, розумінню важливості навчання та зацікавленості у новій провідній діяльності школяра.

Сформованість образних і понятійних уявлень дошкільників стосовно себе та шкільного навчання безпосередньо впливає на формування Я-концепції, ставлення до школи та забезпечує мотиваційну готовність до подальшого шкільного навчання. Тобто представлена модель є цілісною системою, яку ми взяли за основу для побудови діагностичної методики та для роботи з формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання.

розділ

2. ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ДІАГНОСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Діагностичний методичний комплекс, спрямований на визначення рівня психологічної готовності дітей із нормальним типом розвитку та слабозорих до шкільного навчання, складається з 20 діагностичних методик, об'єднаних у два діагностичні блоки: особистісна та інтелектуальна готовність.

СТРУКТУРА МЕТОДИКИ ДІАГНОСТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Особистісна готовність

Презентаційна система (активна Я-концепція)

1. Методика дослідження стану сформованості активної Я-концепції (авторська розробка).

Репрезентаційна система (пасивна Я-концепція)

Описовий складник

2. Методика дослідження особливостей усвідомлення власного Я-образу в часі.

3. Методика «Сходинки» (за С. Якобсоном та В. Щур).

4. Методика діагностики рівня сформованості статевовікової ідентифікації (модифікація методики дослідження дитячої самосвідомості і статевовікової ідентифікації Н. Бєлопольської).

Емоційно-оцінний складник

5. Методика визначення рівня сформованості загальної самооцінки (методика Дембо-Рубінштейна у варіанті Т. Марцин- ковської).

6. Методика визначення особливостей ставлення слабозорих дошкільників до власного порушення зору (авторська розробка).

Поведінковий складник

7. Профіль соціального розвитку дитини (В. Авер'янов, А. Козленко).

8. Методика діагностики стану сформованості психосоціальної зрілості поведінки (авторська розробка за Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні).

9. Методика визначення особливостей поведінки дитини у безпосередній взаємодії з дорослим (оцінка якісних характеристик складових діяльності за Н. Стадненко).

Спонукальна система (мотиваційно-емоційне ставлення до школи)

10. Методика «Мотивація учіння» (за М. Гінзбургом).

11. Модифікація методики Т. Марцинковської «Маски».

Інтелектуальна готовність

Образні уявлення стосовно сфери Я

12. Тест «Незавершені картинки» (Д. Векслер).

13. Тест «Складання фігур із розрізнених деталей» (Д. Векслер).

14. Тест «Малюнок людини» (Керна-Йірасика).

15. Методика «Упізнай емоцію» (С. Кулачківська та ін.).

Змістові концепти стосовно сфери Я

16. Методика «Назви слова» (модифікація методики Р. Немова).

17. Методика «Словник» (модифікація методики Н. Стадненко).

18. Методика «Бесіда» (модифікація методики Г. Урунтаєвої, Р. Афонькіної).

19. Методика «Сюжетний малюнок» (С. Кулачківська та ін.).

Відображений досвід дитини про школу

20. Методика «Бесіда про школу» (Т. Нєжнова).
21. Методика визначення образних уявлень про школу (авторська)

Запропонований діагностичний комплекс розроблено для застосування у старшій групі дошкільників у межах дошкільного навчального закладу на початку навчального року та в кінці, безпосередньо перед вступом до школи. Це дає можливість, ***по-перше,*** виявити особливості психологічної готовності дитини до школи; ***по-друге,*** провести корекційно-розвивальну роботу стосовно формування психологічної готовності до навчання; ***по- третє,*** визначити ефективність формувального впливу та вихідну готовність дитини до шкільного навчання й розробити необхідні рекомендації щодо оптимізації процесу шкільної адаптації. При діагностичній і корекційній роботі зі слабозорими дітьми варто враховувати вимоги до наочного матеріалу та організації роботи з ними.

Вимоги до наочного матеріалу для роботи зі слабозорими дітьми:

в тло, на якому показують об’єкти, має бути позбавлене зайвих елементів;

- об’єкти наочності повинні бути розташовані на контрастному тлі (зеленому, жовтому, жовтогарячому та відтінках цих кольорів), при цьому темні об’єкти демонструють на світлому фоні, а світлі — на темному, універсальний фон, на якому демонструють об’єкти, — зелений;
- об’єкти мають бути хроматичними, насичені кольорами (жовтим, червоним, жовтогарячим, зеленим);
- контрастність показаних об’єктів і зображень, відносно фону, повинна становити від 60 % до 100 %, варто використовувати негативний контраст (чорні об’єкти на білому тлі) та забезпечувати високу кольорову контрастність;
- заповнені силуетні зображення мають переважати над контурними;
- оптимальний розмір карток для індивідуальної роботи має становити: 10 х 10 см, 10 х 15 см, 20 х 30 см;

• відстань між об’єктами, які демонструються, — 3 см, одночасно можна демонструвати не більше 10 об’єктів висотою 10—15 см, або не більше 5 об’єктів висотою 20—25 см;

• величина об’єктів, що їх показують дітям віком від 5 до 10 років (з гостротою зору до 0,3 діоптрії), повинна становити не менше 2 см і може бути різноманітної форми, а за гостроти зору від 0,4 діоптрії та вище можна пред’являти об’єкти різних кольорів і розмірів;

• зображення мають бути пропорційними за величиною, кольором і формою (відповідно до реальних об’єктів);

• найкращою наочністю є натуральні предмети, муляжі, реалістичні зображення.

Вимоги до організації роботи зі слабозорими дошкільниками:

• наочний матеріал повинен бути індивідуальним, тобто розрахованим на кожну дитину;

• збільшення часу при потребі на виконання наочних завдань;

• чергування наочного та вербального способу подання матеріалу;

• дотримання точної словесної інструкції;

• не перевищення тривалості зорової роботи 15 хв;

• подання наочного стимульного матеріалу з відстані не більше ніж 30—35 см від ока дитини, під кутом від 5 до 45 градусів щодо лінії погляду.

КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

ДІАГНОСТИКА ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ АКТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ

Спрямованість методики: визначення активної Я-концепції дитини через її безпосереднє опитування.

Стимульний матеріал: інструкція для дитини та перелік запитань (додаток 1 на с. 109).

Зміст методики

Методика складається із 31 запитання, з яких одне загальне (позначено нулем), а інші — конкретні, утворюють три блоки:

- ***описовий (когнітивний)*** — спрямований на з'ясування знання дитиною свого соціального, фізичного та психічного «Я». У цьому блоці 18 запитань;
- ***емоційно-оцінний*** — спрямований на виявлення особливостей оцінювання дитиною себе. У блоці 6 запитань;
- ***поведінковий*** — спрямований на виявлення рівня розвитку саморегуляції та поведінкової сфери дитини, що визначає її поведінку в соціумі. У блоці 6 запитань.

Хід проведення

Експериментатор ставить дитині запитання, фіксує відповіді й тип наданої допомоги. Допомогу типів надають у відповідях на всі запитання, крім загального (№ 0), тут доцільно застосовувати лише допомогу першого типу. Якщо допомогу закладено в самому змісті запитання, то це не вважається допомогою. Якщо в запитанні є кілька пунктів, їх пропонують дитині по черзі, наступне — після відповіді на попереднє.

Типи допомоги:

1. ***Заохочення*** — стимулювання відповіді (наприклад: «Що ще можеш додати?»).

2. ***Підказка-заохочення*** — назва відомої категорії задля стимулювання відповіді (наприклад: «У тебе є руки, а що ще?»).

3. ***Підказка-вибір*** — надають перелік варіантів відповіді, а дитина вибирає з нього ту відповідь, яка підходить їй, або пропонує свою відповідь (наприклад: «Люди бувають добрі, злі, веселі, сумні, а ти який?»).

4. ***Пряма підказка*** (конкретна) — потребує відповіді «Так» чи «Ні» (наприклад: «Ти добрий?»).

Оцінювання

Під час оцінювання визначаємо рівень активної Я-концепції дитини: рівень сформованості, рівень недостатньої сформованості, рівень низької сформованості й рівень несформова- ності.

Оцінювання базується на кількох ***критеріях*** і їх взаємодії, виявлених під час виконання діагностичних завдань:

в ***ступінь самостійності,*** що реалізується у мірі самостійності дитини під час відповіді на запитання та в мірі необхідної для неї допомоги;

• ***ступінь мовленнєвого подання,*** що реалізується у кількості варіантів відповідей, які дає дитина, та кількості категорій, до яких вони належать. Наприклад: «Я люблю цукерки, морозиво, печиво» — це три варіанти однієї категорії «їжа». Тоді як «Я люблю цукерки, іграшки, звірів» — це три варіанти відповідей різних категорій. Що більше ***категорій,*** якими оперує дитина, то вищий її рівень усвідомлення себе.

Також варто зазначити, що категорії, використовувані у відповідях, можуть бути різного рівня та поділятися на групи:

а) вітальні — речі для задоволення фізіологічних потреб — їжа,

одяг; б) речі, що роблять життя цікавим, — іграшки, книжки, технічні засоби; в) види діяльності — гра, праця, відпочинок, отримання

нових

вражень (щось побачити, на щось дивитися, на чомусь покататися), спеціальні навички (гімнастика, інші види спорту);

г) психологічні риси людини; плани на майбутнє — професійна та соціально-рольова діяльність;

ґ) морально-етичні характеристики.

Оперування ***психологічно-моральними*** та ***соціальними категоріями*** свідчить про вищий рівень сформованості активної Я-концепції, що варто враховувати під час діагностики;

• ***ступінь критичності,*** що передбачає усвідомлення дитиною своєї відмінності від інших, наявності в собі позитивних і негативних рис особистості;

• ***Ступінь усвідомленості,*** що вказує на міру адекватності відповіді, її розуміння, певну психологічну зрілість.

Зазначені критерії лягли в основу характеристик **рівнів сформованості активної Я-концепції.**

І. Сформованість активної Я-концепції

Цей рівень визначається у випадку:

1) високої самостійності дитини у презентації себе;

2) розвиненого безпосереднього зв'язного мовлення;

3) здатності визначати власні особливості й відмінності від інших дітей;

4) усвідомлення характеру та змісту діагностичного завдання.

Цей рівень характеризується: високим рівнем компетентності дитини в усіх складниках (описовому, емоційно-оцінному, поведінковому); активною Я-концепцією, що виявляється в обізнаності стосовно своїх соціальних, фізичних і психологічних особливостей; здатністю оцінювати власну особистість і свою поведінку.

ІІ. Недостатня сформованість активної Я-концепції

Цей рівень визначається у випадку:

1) якщо дитина відносно самостійно розповідала про себе, проте потребувала періодичного заохочення з боку експериментатора;

2) наявності труднощів у розповіді про власні особливості (обмеженість описових характеристик і пояснень у відповіді дитини);

3) наявності труднощів у визначенні власної відмінності від інших дітей і своїх позитивних і негативних рис (відповіді стосуються, зазвичай, зовнішніх атрибутів — іграшок, одягу);

4) наявного недостатнього розуміння змісту запитань (потреба в поясненні експериментатора).

Цей рівень характеризується: обмеженою компетентністю дитини стосовно всіх компонентів або кількох, зазвичай, Я-психічного описового складника та емоційно-оцінного складника активної Я-концепції.

III. Низька сформованість активної Я-концепції

Цей рівень визначається у випадку:

1) розповіді дитини про себе з допомогою експериментатора (надання прикладів, варіантів відповіді);

2) розповіді про власні особливості, що характеризуються односкладовими відповідями (подання однієї-двох описових характеристик або відповіді типу «так», «ні», «не знаю»);

3) значних труднощів у визначенні власної відмінності від інших дітей і своїх позитивних і негативних рис;

4) значних труднощів у розумінні змісту запитань навіть із поясненням експериментатора (неадекватність відповіді, розповідь про своє).

Цей рівень характеризується: низькою компетентністю дитини в усіх складниках (описовому, емоційно-оцінному, поведінковому) активної Я-концепції.

ПРОЦЕДУРА ОЦІНЮВАННЯ

Для зручності оцінювання анкетування для кожного запитання розроблено характеристики відповідей, які вказують на певний рівень виконання завдання. Відповіді оцінені відповідним балом. Якщо відповідь не правильна або відсутня, навіть при наданні допомоги бал не нараховується.

Самопрезентація

0. Розкажи про себе. Що ти можеш про себе розповісти?

- Самостійно дає змістовну та розгорнуту відповідь, в якій є 2 та більше категорій (наприклад: риси характеру, бажання, вподобання тощо) — 3 бали;
- дає практично самостійну змістовну відповідь, в якій є одна категорія. Тут може бути підказка-заохочення — 2 бали;
- дає відповідь, яка не зовсім відповідає запитанню, тобто є неадекватною — 1 бал.

Описовий блок

Я-соціальне

1. Назви своє повне ім'я.

- Самостійно називає своє ім'я, по батькові та прізвище — 3 бали;
- самостійно називає своє ім'я та прізвище, а по батькові — з підказкою — 2 бали;
- завдання самостійно не виконує. Виконує завдання лише з допомогою: після кількох звернень і заохочень — 1 бал.

2. Скільки тобі років? Коли у тебе день народження?

- Самостійно правильно називає свій вік і дату народження (або хоча б місяць, пору року) — 3 бали;
- самостійно називає свій вік, є труднощі у відповіді на запитання, коли день народження — 2 бали;
- відповідає з допомогою та заохоченням на обидва запитання або хоча б на одне з них (на перше) — 1 бал.

3. Ти хлопчик чи дівчинка? А ким ти станеш у майбутньому: мамою чи татом, тіткою чи дядьком?

- Самостійно правильно відповідає на всі три запитання — 3 бали;
- самостійно відповідає на перше запитання, але потребує допомоги для відповіді на інші два запитання — 2 бали;
- самостійно не відповідає на запитання — 1 бал.

4. У тебе є брат чи сестра? Хто старший?

- Правильно відповідає на запитання. Якщо є брат чи сестра, називає їх ім'я та вік — 3 бали;
- називає імена, але плутає або неточно зазначає вік, хоча говорить при цьому, хто старший — 2 бали;
- самостійно не відповідає, потребує допомоги та заохочення — 1 бал.

5. Як звуть твоїх батьків? Ким вони працюють?

- Називає імена своїх батьків та їхні професії чи посади — 3 бали;
- називає ім'я батьків, але не чітке уявлення про їхні професії чи посади за місцем роботи, називає професію одного з батьків — 2 бали;
- називає імена батьків, але не знає, ким вони працюють — 1 бал.

6. Де ти живеш? Яка твоя адреса?

- Дитина самостійно правильно називає свою адресу — 3 бали;
- дитина самостійно добре пояснює, де розташований її будинок, як до нього дістатися, однак адреси не називає —2 бали;
- дитина пояснює, де вона живе, за допомогою дорослого — 1 бал.

Я-фізичне

7. З яких частин складається твоє тіло?

- Правильно самостійно називає основні частини тіла (тулуб, руки, ноги, голова) — 3 бали;
- самостійно називає певні частини тіла чи інші складники людського організму (шкіра, кістки, серце, кров тощо) — 2 бали;
- називає частини тіла з допомогою та із заохоченням — 2 бал.

8. Якого кольору твоя шкіра?

- Дитина правильно самостійно відповідає на запитання — 3 бали;
- дитина правильно відповідає, дивлячись на себе, — 1 бали;
- дитина відповідає з допомогою та із заохоченням — 1 бал.

9. Який у тебе колір очей?

- Дитина правильно самостійно відповідає на запитання — 3 бали;
- дитина правильно відповідає після заохочення — 2 бали;
- дитина відповідає з допомогою та після заохочення — 1 бал.

10. Яке у тебе волосся (довжина, колір, хвилясте чи пряме)?

- Дитина правильно самостійно відповідає на запитання — 3 бали;
- дитина відповідає, дивлячись на своє волосся. У відповіді може припускати неточності й потребувати заохочення — 2 бали;
- дитина відповідає з допомогою та заохоченням — 1 бал.

11. Якого ти зросту (високий, низький); якої статури (худенький, повненький)?

• Дитина правильно самостійно відповідає на запитання — 3 бали;

• дитина самостійно відповідає. У відповіді може припускати неточності та потребувати заохочення — 2 бали;

• дитина відповідає з допомогою та після заохочення — 1 бал.

12. На кого зі своїх рідних ти схожий (на маму, тата, бабусю 1 т. д.) ?

• Самостійно відповідає на запитання, зазначаючи, чим схожий, — 3 бали;

• самостійно перераховує родичів, на яких схожий. Знаходить схожість із допомогою — 2 бали;

• називає, на кого схожий, але вказує на відмінності або несуттєві ознаки (колір одягу тощо) — 1 бал.

Я-психічне

13. Розкажи, яка ти людина. Наприклад, добра, хитра тощо.

• Дитина відповідає самостійно, без прикладу виконання завдання — 3 бали;

• дитина самостійно відповідає після прикладу виконання завдання, додає кілька своїх характеристик — 2 бали;

• дитина потребує допомоги у відповіді на запитання, повторює запропоновані у прикладі риси, не додаючи власні варіанти — 1 бал.

14. Що ти любиш?

• Дитина самостійно перераховує речі, які любить. Відповіді стосуються трьох і більше категорій (велика кількість варіантів відповідей) — 3 бали;

• дитина самостійно відповідає, відповіді стосуються однієї чи двох категорій (велика кількість варіантів відповідей) — 2 бали;

• дитина потребує заохочень і допомоги у відповіді на запитання, дає один чи два варіанти відповіді — 1 бал.

15. Що тобі не подобається?

• Дитина самостійно перераховує речі, які їй не подобаються. Відповіді стосуються трьох і більше категорій (велика

кількість варіантів відповідей). Або відповідь охоплює вищі категорії, морально-етичні аспекти поведінки (наприклад, коли мене ображають, б'ють) — 3 бали;

дитина самостійно відповідає. Відповіді стосуються однієї чи двох категорій (велика кількість варіантів відповідей). Категорії відповіді охоплюють звичайні речі (їжа, іграшки) — 2 бали;

дитина потребує заохочень і допомоги у відповіді на запитання, дає один чи два варіанти відповіді — 1 бал.

16. Що ти вмієш робити?

Дитина самостійно перераховує те, що вміє робити. Відповіді стосуються трьох і більше категорій (велика кількість варіантів відповідей) — 3 бали;

- дитина самостійно відповідає. Відповіді стосуються однієї чи двох категорій (велика кількість варіантів відповідей) — 2. бали;
- дитина потребує заохочень і допомоги у відповіді на запитання, дає один чи два варіанти відповіді — 1 бал.

17. Що ти вважаєш своїм?

- Дитина самостійно перераховує речі, які вважає своїми. Відповіді стосуються трьох і більше категорій — 3 бали;
- дитина самостійно відповідає. Відповіді стосуються однієї чи двох категорій — 2 бали;
- дитина потребує заохочень і допомоги у відповіді на запитання, дає один чи два варіанти відповіді — 1 бал.

18. Чого тобі хочеться понад усе?

- Дитина самостійно перераховує речі, які вона хоче. Відповіді стосуються трьох і більше категорій або 1—2 варіанти відповідей вищих категорій: морально-етичні, професійні тощо — 3 бали;
- дитина відповідає самостійно. Відповіді стосуються однієї чи двох категорій. Реальні бажання, що стосуються задоволення безпосередніх інтересів і потреб (іграшки, їжа тощо) — 2 бали;

дитина потребує заохочень і допомоги у відповіді на запитання, дає один чи два варіанти відповіді, що стосуються нереальних бажань (стати чарівником тощо) — 1 бал.

Емоційно-оцінний блок

19. Чим ти відрізняєшся від інших дітей?

• Дитина самостійно вказує на кілька суттєвих відмінностей, що стосуються рис характеру, зовнішності, моральних особливостей — 3 бали;

• дитина самостійно вказує на одну чи кілька відмінностей, що стосуються зовнішності, одягу — 2 бали;

• дитина вказує на відмінності лише з допомогою та після заохочення — 1 бал.

20. Ти сам собі подобаєшся? Чим? Що тобі в собі подобається найбільше?

• Дитина дає самостійно ґрунтовну відповідь із поясненням — 3 бали;

• дитина відповідає на запитання, із заохоченням пояснює, чому — 2 бали;

• дитина відповідає після заохочення та допомоги — 1 бали.

21. Що ти хотів би змінити в собі (чого позбутися)? Чому?

• Дитина дає самостійно ґрунтовну відповідь із поясненням — 3 бали;

• дитина відповідає на запитання, після заохочення пояснює, чому — 2 бали;

• дитина відповідає після заохочення та допомоги. Не пояснює, чому — 1 бал.

22. А іншим людям ти подобаєшся? Чому?

• Дитина самостійно дає ґрунтовну відповідь із поясненням — 3 бали;

• дитина відповідає на запитання, після заохочення пояснює, чому — 2 бали;

• дитина відповідає після заохочення та допомоги. Не пояснює, чому — 1 бал.

23. А яким тебе хочуть бачити інші (тато, мама, брат/сестра, товариші, вихователі)? Чому?

• Дитина дає самостійно ґрунтовну відповідь із поясненням — 3 бали;

• дитина відповідає на запитання, після заохочення пояснює, чому — 2 бали;

• дитина відповідає після заохочення та допомоги. Не пояснює, чому — 1 бал.

24. Як ти вважаєш, чи всі твої бажання можуть здійснитися?

• Вважає, що деякі бажання можуть здійснитися, а деякі — ні. Адекватна відповідь — 3 бали;

• вважає, що бажання можуть здійснитися за певних умов — 2 бали;

• вважає, що бажання здійсняться чи не здійсняться, але не пояснює, чому — 1 бал.

Поведінковий блок

25. Чи часто тобі роблять зауваження батьки, вихователі? Чому?

• Дитина самостійно дає ґрунтовну відповідь із поясненням — 3 бали;

• дитина відповідає на запитання, після заохочення пояснює, чому — 2 бали;

• дитина відповідає після заохочення та допомоги. Не пояснює, чому — 1 бал.

26. Що ти вмієш робити самостійно, без допомоги дорослого?

• Дитина самостійно перераховує те, що вміє робити. Відповіді стосуються трьох і більше категорій — 3 бали;

• дитина відповідає самостійно. Відповіді стосуються однієї чи двох категорій — 2 бали;

• дитина потребує заохочень і допомоги у відповіді на запитання. Один чи два варіанти відповіді — 1 бал.

27. Ти любиш виконувати доручення дорослого? Які? Чому?

• Дитина самостійно дає ґрунтовну відповідь із поясненням — 3 бали;

• дитина відповідає на запитання, після заохочення пояснює, чому — 2 бали;

• дитина відповідає після заохочення та допомоги. Не пояснює, чому — 1 бал.

28. Які обов'язки у тебе є вдома, в садочку?Які обов'язки тобі приємні, а які ні?

• Дитина самостійно перераховує те, що вміє робити. Відповіді стосуються трьох і більше категорій — 3 бали;

• дитина самостійно відповідає. Відповіді стосуються однієї чи двох категорій — 2 бали;

• дитина потребує заохочень і допомоги у відповіді на запитання. Один чи два варіанти відповіді — 1 бал.

29. Що ти робиш, коли батьки не можуть виконати твоє прохання одразу (наприклад, купити іграшку, яка тобі дуже подобається) ?

• Дитина називає реальні способи своєї поведінки (слухаюся, прошу, плачу) — 3 бали;

• називає реальні способи поведінки після заохочення — 2 бали;

• дає неправдиву відповідь або потребує допомоги для відповіді — 1 бал.

30. Коли ти лишаєшся без нагляду дорослих (вихователя, батьків), ти поводишся так само, як і в їх присутності, чи якось інакше? Як саме?

• Самостійно відповідає. Називає реальні способи своєї поведінки — 3 бали;

• називає реальні способи поведінки після заохочення — 2 бали;

• дає неправдиву відповідь або потребує допомоги для відповіді — 1 бал.

Одержані бали складають і за їх сумою визначають рівень активної Я-концепції дитини.

Шкала оцінювання

Характеристика оцінювання	Кількість балів	Рівень сформованості активної Я-концепції
Самопрезентація	3	Рівень сформованості
	2	Рівень недостатньої сформованості
	1	Рівень низької сформованості
	0	Рівень несформованості
Я-соціальне	18-15	Рівень сформованості
	14-9	Рівень недостатньої сформованості
	8-3	Рівень низької сформованості
	2-0	Рівень несформованості
Я-фізичне	18-15	Рівень сформованості
	14-9	Рівень недостатньої сформованості
	8-3	Рівень низької сформованості
	2-0	Рівень несформованості

Характеристика оцінювання	Кількість балів	Рівень сформованості активної Я-концепції
Я-психічне	18-15	Рівень сформованості
	14-9	Рівень недостатньої сформованості
	8-3	Рівень низької сформованості
	2-0	Рівень несформованості
Описовий блок	54-45	Рівень сформованості
	44-27	Рівень недостатньої сформованості
	26-9	Рівень низької сформованості
	8-0	Рівень несформованості
Емоційно-оцінний блок	18-15	Рівень сформованості
	14-9	Рівень недостатньої сформованості
	8-3	Рівень низької сформованості
	2-0	Рівень несформованості
Поведінковий блок	18-15	Рівень сформованості
	14-9	Рівень недостатньої сформованості
	8-3	Рівень низької сформованості
	2-0	Рівень несформованості
Загальний рівень активної Я-концепції	93-77	Рівень сформованості
	76-46	Рівень недостатньої сформованості
	45-15	Рівень низької сформованості
	0-14	Рівень несформованості

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УСВІДОМЛЕННЯ ВЛАСНОГО Я-ОБРАЗУ В ЧАСІ

Спрямованість методики: визначення міри усвідомлення дитиною себе та своїх особливостей у часі: у минулому (Я-минуле), у теперішньому (Я-теперішнє) та майбутньому (Я-майбутнє).

Стимульні матеріали: вирізані з картону фігурки хлопчика чи дівчинки, бланк із намальованими трьома сходами.

Зміст методики

Методика складається з 12 притаманних дітям характеристик, які дитина оцінює під час діагностики. Характеристики мають два протилежні полюси: гарний — негарний, великий — маленький, сильний — слабкий, здоровий — хворий (Я-фізичне); розумний — є труднощі в навчанні, добрий — злий, чесний — може

сказати неправду, сміливий — боязкий (Я-психічне); хороший — поганий, слухняний — неслухняний, товариський — той, хто любить бути на самоті, працьовитий — ледачий (Я-фізичне).

Для оцінки цих характеристик використовують бланк із намальованими сходами, де верхня та нижня сходинки відповідають протилежним характеристикам (верхня сходинка — це позитивні чи активні прояви характеристики), а друга сходинка — середній прояв оцінюваних характеристик.

Для оцінювання характеристик використовують 2 фігурки — хлопчика чи дівчинки, вирізані з картону.

Хід проведення

Дитині пропонують зображення трьох сходинок і дають фігурку дівчинки чи хлопчика, відповідно до статі дитини. Дитині пропонують різні характеристики, за якими вона має оцінити себе спочатку в теперішньому, потім — у минулому і врешті у майбутньому.

Під час оцінювання дитина ставить фігуру на сходинку, що відповідає, на її погляд, прояву оцінюваної характеристики.

Інструкція для дитини складається з двох частин: перша стосується певної характеристики та є особливою; друга частина однакова для кожної характеристики оцінювання. Дитині спочатку говорять першу частину інструкції, потім — другу.

Інструкція для дитини

Характеристика	Перша частина інструкції
Гарний — негарний	Подивись, перед тобою сходи. На верхній сходинці стоять дуже гарні діти, у них гарні зачіски, гарний одяг, гарні личка; на нижній сходинці стоять негарні діти, а на середній — діти, які зовні чимось гарні, а чимось ні
Великий — маленький	**А** тепер на верхній сходинці стоять діти, великі за зростом і віком, а на нижній — діти, маленькі за зростом і віком. На середній сходинці стоять діти середнього зросту, за віком не великі й не маленькі

Характеристика	Перша частина інструкції
Здоровий — хворий	Тепер на верхній сходинці стоять діти, в яких міцне здоров'я, котрі рідко хворіють, а на нижній сходинці стоять хворобливі дітки, які часто хворіють, у них слабке здоров'я. На середній сходинці стоять діти, котрі іноді хворіють, але не часто
Сильний — слабкий	Тепер на верхній сходинці стоять сильні діти, а на нижній — слабкі, які не вміють захистити себе, коли їх ображають. На середній сходинці стоять діти, котрі можуть бути сильними, але можуть бути і слабкими
Розумний — є труднощі у навчанні	Тепер на верхній сходинці стоять розумні діти, яким легко навчатися, вони швидко розуміють, що каже вихователь на заняттях, та добре все виконують. На нижній сходинці стоять діти, в яких є труднощі у навчанні, їм важко зрозуміти, що каже на заняттях вихователь, вони часто роблять помилки, коли виконують завдання. На середній сходинці стоять діти, які іноді добре все розуміють і виконують, а іноді у них щось не виходить
Добрий — злий	Тепер на верхній сходинці стоять діти дуже добрі, вони всім допомагають, турбуються про інших. На нижній сходинці стоять діти, які часто з усіма сваряться, ображають інших. На середній сходинці стоять діти, котрі іноді бувають добрими, а іноді злими
Чесний — може сказати неправду	Тепер на верхній сходинці стоять діти, котрі говорять завжди правду, а на нижній сходинці — діти, котрі часто говорять неправду. На середній сходинці стоять діти, які інколи говорять правду, а інколи можуть сказати неправду
Сміливий — боязкий	Тепер на верхній сходинці стоять сміливі діти. Вони перші відповідають на запитання вихователя, перші починають спілкуватися з малознайомими дітьми та дорослими. На нижній сходинці стоять діти, котрі часто соромляться під час знайомства, відповідають лише тоді, коли їх запитають, не дуже люблять виступати на сцені, багато чого бояться. На середній сходинці стоять дітки, які іноді бувають дуже сміливі, а іноді чогось бояться

Характеристика	Перша частина інструкції
Хороший — поганий	Тепер на верхній сходинці стоять хороші діти, котрих усі люблять, а на нижній сходинці стоять погані діти, які багатьом людям не подобаються. На середній сходинці стоять діти, які бувають хорошими, а іноді й поганими
Слухняний — неслухняний	Тепер на верхній сходинці стоять слухняні діти, вони слухаються дорослих, виконують їх доручення та прохання. На нижній сходинці стоять діти, котрі не слухаються дорослих. На середній сходинці стоять діти, які бувають слухняними, але бувають і неслухняними
Товариський — нетовариський	Тепер на верхній сходинці стоять діти, котрі дуже люблять гратися з іншими дітьми, у них багато друзів. На нижній сходинці стоять дітки, які люблять гратися на самоті, у них мало друзів. На середній сходинці стоять діти, котрі іноді люблять товариство інших дітей, а іноді надають перевагу грі на самоті
Працьовитий — ледачий	Тепер тут на верхній сходинці стоять працьовиті діти, вони часто допомагають дорослим. На нижній сходинці стоять діти, котрі не люблять працювати, часто не хочуть допомагати дорослим, люблять лише гратися. На середній сходинці стоять діти, які іноді із задоволенням працюють, а іноді не хочуть працювати, допомагати дорослим
Для всіх характеристик	Яким/якою ти себе вважаєш зараз? Поклади на вибрану сходинку картку/фігурку. Яким/якою ти був/була, коли був/була маленьким/маленькою? Поклади на вибрану сходинку картку/фігурку. Яким/якою ти будеш, коли виростеш великим/великою? Поклади на вибрану сходинку картку/фігурку

Результати відповідей заносять до протоколу. Експериментатор ставить номер вибраної дитиною сходинки:

- 3 — вища сходинка;
- 2 — середня;
- 1 — нижча.

Відповіді на перше запитання заносять у колонку Я-теперішнє, на друге — Я-минуле, на третє — Я-майбутнє.

Оцінювання результатів

Кількісна оцінка результатів

Полягає у порівнянні особливостей проявів Я в часі та визначенні міри стійкості Я-образу в часі. Тобто чи змінюється Я-образ дитини залежно від зміни часового виміру. Кількісну оцінку визначають так:

1. У таблицю оцінювання заносять одержані результати за кожним часовим виміром (Я-теперішнім, Я-минулим, Я-майбутнім) у відповідні колонки.

Таблиця оцінювання

Ситуативні Я-образи	Характеристики	Я-теперішнє	Я-минуле	Бал	Я-теперішнє	Я-майбутнє	Бал	Я-минуле	Я-майбутнє	Бал
		Номер схо динки			Номер схо динки			Номер схо динки		
Я-фізичне	Гарний — негарний									
	Великий — маленький									
	Здоровий — хворий									
	Сильний — слабкий									
Я-психічне	Розумний — нерозумний									
	Добрий — злий									
	Чесний — нечесний									
	Сміливий — боязкий									
Я-соціальне	Хороший — поганий									
	Слухняний — неслухняний									!
	Товариський — нетовариський									
	Працьовитий — ледачий									

2. Далі всі часові виміри порівнюють між собою, визначають порівняльний бал.

Характеристика	Порівняльний бал
Співпадає міра прояву характеристики Я-образу між двома часовими вимірами	3 бали
Різниця в одну сходинку між двома часовими вимірами прояву характеристики Я-образу	2 бали
Різниця у дві сходинки між двома часовими вимірами прояву характеристики Я-образу	1 бал

3. Далі бали складають і за їх сумою визначають рівень сталості Я-образу дитини у часі.

Кількість балів за параметр	Загальна кількість балів	Рівень сталості	Характеристика рівня
30-36	108-90	Високий	Висока стійкість Я-образу дитини у часі
19-29	89-55	Середній	Відносна стійкість Я-образу в часі, наявні певні його зміни
12-18	54-36	Низький	Нестійкість образу Я у часі, велика відмінність між Я-теперішнім, Я-минулим і Я-майбутнім

Якісна оцінка результатів

Якісна оцінка — це описова характеристика особливостей усвідомлення дитиною себе в часі. Під час якісного аналізу визначаються характеристики, притаманні дитині зараз та якою дитина себе бачить у минулому та в майбутньому.

Визначають особливості й адекватність оцінки себе в минулому та майбутньому.

Виявляють міру позитивності Я у минулому, теперішньому та майбутньому.

Оцінюють особливості самооцінки.

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Спрямованість методики: визначення рівня здатності ідентифікувати себе за статтю та віком.

Стимульний матеріал: набір із 12 карток, де зображено людей чоловічої та жіночої статі різного віку (додаток 2 на с. 110).

Зміст методики

Методика складається з набору з 12 карток, де зображено людей чоловічої та жіночої статі різного віку (немовля, дошкільник, школяр, юнак, дорослий, людина літнього віку) — по 6 карток для кожної статі й набору запитань.

Хід проведення

Перед дитиною довільно розкладають увесь набір карток.

Експериментатор дає інструкцію, що складається з 5 запитань.

Після кожного запитання відводиться час на виконання завдання, і лише після цього ставлять наступне запитання.

Інструкція для дитини

1. Подивись на картки, що лежать перед тобою. Тут зображено різних людей. Як ти гадаєш, на кого з цих людей ти схожий зараз найбільше? Вибери картку та поклади її біля себе.
2. А тепер знайди, яким ти був раніше? Вибери картку та поклади біля себе, попереду першої.
3. А тепер знайди, яким ти будеш потім? Вибери картки та розклади їх за віком.
4. А тепер розклади картки, що залишилися, за віком (для протилежної статі).
5. Тепер знову подивися на всі картки, що лежать перед тобою. Покажи, на кош ти найбільше схожий зараз?

Примітка. П'яте завдання пропонується для перевірки ідентифікації дитини за віком і статтю, особливо це доречно, коли на перше запитання дитина відповіла неправильно.

Типи допомоги

Тип І. Заохочення натяк — стимулювання відповіді дитини, опосередковане зауваження її помилки. (А далі, яку картку треба покласти? Подивися, чи правильно ти виконав завдання, може щось необхідно змінити?) .

Тип II. Безпосередня підказка — конкретна вказівка на помилку. (Що зображено на цій картці й куди її необхідно покласти? Ця картка підходить чи ні?)

Оцінювання результатів

Кількісна оцінка результатів

Бали визначають за рівнем виконання дитиною завдання окремо для 1—4 запитань:

- самостійно та правильно виконує завдання — ***3 бали***
- виконує завдання, але потребує допомоги у виконанні завдання першого типу — заохочення-натяку, самостійно виправляє помилки — ***2 бали***;
- потребує допомоги другого типу у виконанні завдання — 1 ***бал-,***
- має труднощі у виконанні завдання навіть із допомогою — ***0 балів.***

Примітка. Якщо у ***п'ятому*** завданні дитина виправила свою помилку, якої припустилися в першому завданні, то нараховують додатково ***0,5 бала.***

Одержані бали складають і визначають рівень усвідомлення дитиною своєї статі й віку:

Бали	Рівень
12-10	Високий
9-6	Середній
5-2	Низький
1-0	Дуже низький

Якісна оцінка результатів

Під час виконання завдання варто відзначати характер помилок, які робить дитина впродовж діагностики. Помилки описують у колонці «Примітки» бланку відповідей. Там важливо відмічати, які картки дитина плутає місцями чи неадекватно вибирає. Під час якісного оцінювання визначають:

- адекватність статевої та вікової ідентифікації;
- здатність адекватно ідентифікувати себе з минулим і майбутнім;
- здатність установлювати правильну вікову послідовність стосовно своєї та протилежної статі.

Якісну оцінку подають описово.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ

Спрямованість методики: дослідження загальної, безпосередньої та опосередкованої самооцінки дошкільників.

Стимульний матеріал: фігурки з картону хлопчика чи дівчинки, бланк із намальованими 7 сходинками.

Зміст методики

Методика складається з бланка, на якому зображено 7 сходинок, і набору з двох фігурок дітей — хлопчика й дівчинки.

За цією методикою самооцінку характеризують за такими аспектами:

- власна самооцінка дитини (наскільки позитивно дитина оцінює себе);
- відображена оцінка матері (наскільки позитивно, на думку дитини, її оцінює мати);
- відображена оцінка батька (наскільки позитивно, на думку дитини, її оцінює батько);
- відображена оцінка вихователя (наскільки позитивно, на думку дитини, її оцінює вихователь).

Хід проведення

Експериментатор демонструє дитині бланк із зображенням 7 сходинок, пропонує фігурку із зображенням дитини відповідної статі й інструктує.

Інструкція складається зі вступу та чотирьох запитань, кожне з яких стосується певного аспекту самооцінки. Після кожного запитання дитині дають час на виконання завдання, і лише після цього ставлять дитині наступне запитання. Четверте запитання можна повторити двічі, оскільки, зазвичай, у дитини два вихователі. При цьому варто називати їх імена.

Інструкція для дитини

Подивися на ці сходинки. Тут посередині стоять хороші діти, на верхній сходинці — найкращі, а на нижній — найгірші.

1. На яку сходинку ти поставиш себе? Постав туди фігурку.
2. А на яку сходинку, на твою думку, тебе поставить твоя мама? Постав туди фігурку.
3. А на яку сходинку, на твою думку, тебе поставить твій тато? Постав туди фігурку.

4. А на яку сходинку, на твою думку, тебе поставить твоя вихователька? Постав туди фігурку?

Оцінювання результатів

Кількісна оцінка результатів

Оцінюючи за кожним аспектом, можна нараховувати бали від 1 до 7 залежно від того, на яку сходинку ставить себе дитина, тобто нижня сходинка — 1 бал, а найвища — 7 балів. За балами можна визначити рівень самооцінки окремо за кожним аспектом і загальний, вираховуючи середнє значення.

Бал (сходинка)	Рівень прояву	Рівень сформованості
7-6	Високий	Сформованість
5-3	Середній	Недостатня сформованість
2-0	Низький	Низька сформованість

Якісна оцінка результатів

При безпосередній самооцінці дитина має вибирати верхні сходинки або середні, оскільки вибір нижніх сходинок свідчить про негативне ставлення до себе, невпевненість у власних силах. Таке порушення структури особистості може призвести до депресії, неврозів, асоціальності.

Для нормального, комфортного самовідчуття, пов'язаного з почуттям захищеності, важливо, щоб хтось із батьків (на думку дитини) ставив її на високі сходинки. Такий вибір сходинок свідчить про те, що дитина впевнена у прийнятті її та любові до неї батьків.

У випадку неблагополуччя як у структурі особистості дитини, так і в її стосунках із батьками, є відповіді, коли всі рідні ставлять її на нижні сходинки.

Однак, якщо «вихователь» розташовує дитину на нижній чи середній сходинці — це нормально і може бути доказом адекватної, правильної оцінки, особливо тоді, коли дитина справді погано поводиться і часто отримує зауваження від вихователя.

В ідеалі сама дитина може поставити себе на другу сходинку зверху, з погляду когось із батьків — на найвищу, а з погляду вихователя — на одну з нижчих сходинок.

Ураховуючи це, визначають ***самооцінку,*** адекватну, неадекватну занижену та неадекватну завищену.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ СЛАБОЗОРИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ ДО ВЛАСНОГО ПОРУШЕННЯ ЗОРУ

Спрямованість методики: визначення рівня усвідомлення власних психофізичних особливостей розвитку та особливостей ставлення до них слабозорої дитини.

Стимульний матеріал: картки із зображенням дітей (додаток 3 на с. 111).

Зміст методики

Проведення методики складається з трьох етапів. Для кожного етапу розроблена відповідна наочність.

1- й етап спрямований на визначення усвідомлення дитиною власного порушення зору. На цьому етапі застосовують набір із 4 карток, по дві для кожної статі. На картках зображені абсолютно однакові діти, лише на одній із карток — дитина без окулярів, тобто без порушень зору, а на другій — дитина в окулярах. Дитині необхідно вибрати ту картку, на якій вона більше схожа на себе.

2- й етап спрямований на визначення наявності особливостей ставлення дитини до слабозорості. Тут пропонується три картки з однаковим сюжетом, а саме: діти граються, а одна дитина підходить до них і хоче приєднатися до гри. Відмінність карток полягає у тому, що на першій картинці зображені всі діти без окулярів; на другій — усі діти в окулярах; на третій — діти, котрі граються без окулярів, а дитина, яка бажає з ними гратися, — в окулярах.

Повний набір карток — шість. їх розроблено окремо для кожної статі: три для дівчаток і три для хлопчиків. Дитині необхідно сказати, як відреагує група дітей на одну дитину, яка хоче приєднатися до гри, в кожному окремому випадку.

3- й етап спрямований на визначення характеру особливостей ставлення дитини до вади. Для цього етапу розроблено 2 основні карточки, по одній для кожної статі, та 8 допоміжних, по чотири для кожної статі.

Зміст основних карток — діти граються, а одна дитина стоїть осторонь. Зміст допоміжних карток: діти з різним виразом обличчя (радість і сум) та з окулярами чи без них. Дитині пропонують самостійно розповісти історію за малюнком і дібрати дітям обличчя.

Хід проведення

1- й етап. Експериментатор пропонує дитині дві картки та дає інструкцію: «Подивися на картки, які лежать перед тобою. На цій картці зображено дівчинку/хлопчика, в якої/якого хороший зір, а на цій — дівчинку/хлопчика, в якої/якого поганий зір. Скажи, на кого з них ти найбільше схожа/схожий?» (додаток 3).

2- й етап. Експериментатор демонструє дитині першу картку з набору і говорить: «Подивися на цей малюнок. Тут діти граються, а ця дівчинка/хлопчик запитує у них, чи можна з ними погратися? Як ти гадаєш, що скажуть діти?» (додаток 3).

Далі експериментатор демонструє наступний малюнок і каже: «А що скажуть діти на цьому малюнку?» (додаток 3).

Далі експериментатор показує останній малюнок і запитує: «А яку відповідь дадуть діти тут і чому?» (додаток 3).

3- й етап. Експериментатор демонструє дитині один малюнок відповідно до статі, набір допоміжних карток і дає інструкцію: «Подивись: як ти гадаєш, що тут сталося чи відбувається?» (додаток 3).

Подивися на обличчя, зображені на менших картках, і скажи, яке обличчя у кожної дитини. Обличчя можуть повторюватися. Поясни, чому ти вибрала/вибрав ці обличчя для діток?» (додаток 3).

Оцінювання результатів

Якісна оцінка результатів

1- й етап. Визначають усвідомлення дитиною своєї слабозорості. Якщо дитина вказує на свою схожість із дитиною в окулярах, це свідчить про усвідомлення дитиною власних психофізичних відмінностей.

Якщо дитина вибирає дитину без порушень зору, це вказує, що вона не усвідомлює свою слабозорість чи не бажає визнавати власну ваду.

2- й етап. Визначають наявність у дитини почуття своєї неповноцінності порівняно з дітьми без порушень зору.

Результати цього блоку оцінюють за допомогою визначення типу реакції дітей:

1) прийняття до гурту — свідчить про позитивне ставлення до дитини, котра бажає гратися разом з іншими;

2) ігнорування — нейтральне ставлення;

3) неприйняття до гурту з проявом агресії — негативне ставлення.

Якщо ставлення до дитини в окулярах на третій картці характеризується третім типом реакції та відрізняється від реакцій на попередні малюнки, це свідчить про відчуття дитиною власної неповноцінності.

3- й етап. Оцінюють особливості ставлення дитини до слабозорості, а також визначають тип ставлення до слабозорості в ситуації, що спонтанно описує дитина, враховуючи обличчя, які вона вибирає для героїв розповіді.

Кількісна оцінка результатів

Якісні показники можна перевести у кількісну оцінку. Так, на першому етапі усвідомлення себе оцінюють у 3 бали, а не усвідомлення — 1 бал. Це оцінюють за шкалою ідентифікації.

На другому та третьому етапі перший тип реакції оцінюють у 3, другий — у 2 бали, а третій — в 1 бал. На другому етапі оцінюють у балах лише 3 картку. Отже, за кожен етап нараховують від 1 до 3 балів. Далі бали складають і визначають рівень сформованості позитивного ставлення до слабозорості за шкалою прийняття.

Ідентифікація	Прийняття	Рівень
3	6	Рівень сформованості
2	5-4	Рівень недостатньої сформованості
1	3-1	Рівень низької сформовності

МЕТОДИКА «ПРОФІЛЬ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ»

Спрямованість методики: визначення рівня соціальної поведінкової компетентності й комунікативних навичок як показників соціальної зрілості дитини дошкільного віку.

Стимульний матеріал: протокол експертної оцінки (додаток 5 на с. 118).

Зміст методики Методика є експертною оцінкою дитини вихователями та батьками.

Методику побудовано за принципом семантично-

го диференціалу. Це перелік парних протилежних тверджень зі шкалою оцінювання від +2 до —2 за мірою прояву певної характеристики у дитини.

Хід проведення

Експерту пропонують бланк із характеристиками та шкалою оцінювання прояву. Далі рекомендують уважно прочитати запропоновані характеристики та оцінити їх міру прояву в конкретної дитини, поставити позначку навпроти вибраної оцінки. Експертом можуть бути вихователі, батьки.

Оцінювання результатів

Вираховують суму балів, визначають рівень соціально-комунікативної компетентності дитини, що виявляється в її поведінці, а також відповідний рівень готовності до шкільного навчання.

Бали	Рівень соціально-комунікативної компетентності дитини	Рівень готовності до школи
42-21	Високий	Готовність до школи
20-0	Середній	Недостатня готовність
Менше 0	Низький	Неготовність до школи

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ

Спрямованість методики: визначення рівня психосоціальної зрілості поведінки дитини дошкільного віку.

Стимульний матеріал: протокол експертної оцінки (додаток 5).

Зміст методики

Методика є експертною оцінкою дитини вихователями та батьками. Це перелік з 11 характеристик. Чотири варіанти відповіді зазначають міру прояву певної поведінкової характеристики у дитини.

Хід проведення

Експерту пропонують бланк із характеристиками та варіантами особливостей їх прояву. Далі рекомендують уважно прочитати запропоновані характеристики й оцінити їх міру прояву в конкретної дитини, поставити позначку навпроти вибраної особливості прояву.

Оцінювання результатів

1. За кожну міру прояву характеристики нараховують відповідний бал:

- «практично завжди» — ***3 бали;***
- «часто» — ***2 бали;***
- «рідко» — ***1 бал;***
- «практично ніколи» — ***0 балів.***

2. Далі отримані бали складають, визначають рівень психосоціальної зрілості поведінки дитини та рівень готовності до шкільного навчання.

Бали	**Рівень сформованості психосоціальної зрілості поведінки дитини**	**Рівень готовності до школи**
28-33	Рівень сформованості	Готовність до школи
17-27	Рівень недостатньої	Недостатня готовність
7-16	Рівень низької сформованості	Неготовність до школи
6-0	Рівень несформованості	

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ У БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ВЗАЄМОДІЇ З ДОРОСЛИМ

Спрямованість методики: визначення особливостей складників діяльності й поведінкових реакцій (установлення контакту, стійкість і характер зацікавленості, самостійність у діяльності) дитини під час діагностики Я-концепції.

Зміст методики

Ця методика — цілеспрямоване спостереження експериментатора за поведінкою дитини впродовж діагностики.

Одиниці спостерігання:

- особливості встановлення контакту дитиною;
- зацікавленість дитини у запропонованій діяльності;
- спосіб виконання завдань дитиною.

Хід проведення

Експериментатор, спостерігаючи за діями дитини, відзначає особливості її поведінки. Для кожної одиниці спостерігання запропоновано рівні прояву та бал, що кожному з них відповідає. Експериментатору необхідно відмітити результати спостереження на бланку.

Інструкція. Прочитайте уважно характеристики та обведіть кружечком оцінку, що відповідає особливостям поведінки дитини під час діагностики, окремо для кожного параметра.

№ з/п	Одиниці спостереження	Якісна характеристика поведінки дитини під час діагностики	Оцінка у балах
1	Особистісний контакт	Змістовний, установлюють легко, невимушено	4
		Змістовний, установлюють поступово, характерна скованість, сором'язливість, потреба заохочення	3
		Формальний, установлюють легко, невимушено	2
		Установлюють із великими труднощами	**1**
2	Зацікавленість	Виразна, стійка, стимулююча діяльність	4
		Наявна стимулююча діяльність, за	3
		Епізодична, поверхнева, не стимулююча діяльність	2
		Практично немає	**1**
3	Міра самостійності	Самостійні, адекватні, практичні дії	4
		Нерішучі, стимульовані, адекватні практичні дії	3
		Дії, що потребують значної допомоги	2
		Нерішучі або самостійні неадекватні практичні дії	**1**
Загальний показник прояву (сума)			

Оцінювання результатів

1. Відбувається оцінювання одиниць спостерігання за характеристиками поведінки дитини під час діагностики, де визначають бал за кожним параметром.

2. Отримані бали складають, визначають загальний рівень сформованості складників діяльності й поведінки дитини під час діагностики та відповідний рівень готовності до шкільного навчання.

Бали	Рівень сформованості діяльнісного аспекту поведінки	Рівень готовності до школи
12-11	Рівень сформованості	Готовність до школи
10-8	Рівень недостатньої сформованості	Недостатня готовність до школи
7-3	Рівень низької сформованості	Неготовність до школи

МЕТОДИКА «МОТИВАЦІЯ УЧІННЯ» ***Спрямованість методики:*** визначити провідні мотиви навчання дитини.

Стимульний матеріал: предметні картки (додаток 6 на с. 119).

Хід проведення

Експериментатор демонструє дитині 6 малюнків хлопчиків, котрі мають різну мотивацію до навчання у школі, і читає 6 відповідних розповідей про них.

Потім просить вибрати хлопчика, який, на думку дитини, мав рацію; показати відповідну картинку та пояснити свій вибір.

Якщо пояснення дитини не досить чіткі, їй ставлять контрольне запитання: «А що цей хлопчик сказав?». Ґрунтуючись на виборі дитини, роблять висновок про переважаючий мотив навчання та визначають готовність до школи.

Інструкція для дитини. Експериментатор звертається до дитини: «Зараз я прочитаю тобі розповідь. Послухай. Хлопчики розмовляють про школу.

Перший хлопчик. Я ходжу до школи, тому що мене мама примушує. Якби не мама, я б туди не ходив.

(На стіл перед дитиною викладають картку № 1 – зовнішній мотив.)

Другий хлопчик. Я ходжу до школи, тому що мені подобається вчитися.

(Викладають картку № 2 – навчальний мотив.)

Третій хлопчик. Я ходжу до школи, тому що там весело і багато дітей, з котрими можна гратися.

(Викладають картку № 3 — ігровий мотив.)

Четвертий хлопчик. Я ходжу до школи, тому що хочу бути дорослим. Коли я в школі, то почуваюся дорослим, а до школи я був маленьким.

(Викладають картку № 4 – мотив стати дорослим.)

П'ятий хлопчик. Я ходжу до школи, тому що потрібно вчитися. Без навчання ніякої справи не зробиш, а вивчишся — і можеш стати, ким захочеш.

(Викладають картку № 5 – соціальний мотив.)

Шостий хлопчик. Я ходжу до школи, тому що одержую там хороші оцінки, бали.

(Викладають картку № 6 — мотив одержання оцінки.)

А тепер подумай і дай відповідь, хто з них, по-твоєму, має рацію, говорить правильно? Чому?».

Оцінювання результатів

№ малюнка	Мотив	Готовність до шкільного навчання
2	Навчальний	Готовність до школи
5	Соціальний	
4	Стати дорослим	Недостатня готовність до школи
6	Одержання оцінки	
1	Зовнішній (примус дорослих)	Неготовність до школи
3	Ігровий	

МЕТОДИКА «МАСКИ»

Спрямованість методики: визначення емоційного ставлення до школи.

Стимульний матеріал: схематичні зображення емоцій позитивного, негативного та нейтрального виразу обличчя (додаток 7 на с. 120).

ХІД проведення

Дитині показують схематичні зображення емоцій позитивного, нейтрального та негативного виразу обличчя. Далі ставлять запитання.

Ґрунтуючись на отриманих відповідях дитини, роблять висновок про її емоційне ставлення до школи.

Інструкція для дитини

1. «Подивися і скажи, яке в тебе обличчя, коли тобі говорять про школу?». Пропонують три картки — із задоволеним (позитивним), нейтральним і незадоволеним (негативним) обличчям.

2. «Подивися і скажи, яке в тебе обличчя, коли ти на заняттях у садочку з математики, розвитку мовлення, ознайомлення з довкіллям?».

Пропонують три картки — із задоволеним (позитивним), нейтральним і незадоволеним (негативним) обличчям.

3. «Подивися і скажи, яке в тебе обличчя, коли ти займаєшся з мамою або татом удома і тобі потрібно відповідати на різні запитання, рахувати, називати літери, читати, писати тощо?».

Пропонують три картки — із задоволеним (позитивним), нейтральним і незадоволеним (негативним) обличчям.

Оцінювання результатів

Емоційне ставлення до школи визначають на основі вибору карток дитиною:

- вибір задоволеного обличчя оцінюють у 3 бали;
- нейтрального обличчя, або коли дитина каже, що іноді позитивне, а іноді негативне — 2 бали;
- вибір незадоволеного обличчя — 1 бал.

Отримані бали підраховують, визначають загальне емоційне ставлення до шкільного навчання та відповідну готовність до школи.

Бали	Емоційне ставлення до школи	Готовність до шкільного навчання
9-8	Позитивне	Готовність до школи
7-5	Неоднозначне	Недостатня готовність до школи
4-3	Негативне	Неготовність до школи

Оксана Таран

ДІАГНОСТИКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ

МЕТОДИКА «НЕЗАВЕРШЕНІ КАРТИНКИ»

Спрямованість методики: дослідження сформованості цілісного образу та знаходження його незавершеності у зображеннях тіла людини.

Стимульний матеріал: предметні картки (додаток 8 на с. 120).

Хід проведення

Експериментатор показує дитині малюнок, просить уважно подивитися на нього і сказати, чого не вистачає у запропонованому зображенні.

Дитині пропонують по черзі три малюнки: дівчинка, в якої не вистачає рота; хлопчик, у якого немає брови; рука без одного нігтя.

Інструкція для дитини. Експериментатор звертається до дитини: «Подивись уважно на малюнок і скажи, чого тут не вистачає, що художник забув намалювати?».

Оцінювання результатів

- Дитина швидко та самостійно знаходить усі деталі — 3 ***бали',***
- дитина знаходить самостійно потрібні деталі на двох малюнках, потребує незначної допомоги — ***2 бали;***
- дитина знаходить деталь, якої не вистачає на одному малюнку, і потребує допомоги у виконанні інших двох завдань — ***1 бал;***
- дитина не виконує завдання — ***0 балів.***

МЕТОДИКА «СКЛАДАННЯ ФІГУР ІЗ РОЗРІЗНЕНИХ ДЕТАЛЕЙ»

Спрямованість методики: визначити сформованість здатності побудувати цілісний образ тіла людини з елементів.

Стимульний матеріал: розрізані частини фігури людини та обличчя людини.

Хід проведення

Дитині показують розрізані деталі у стандартній формі (за Д. Векс-лером) і дають завдання скласти з цих деталей цілісний образ:

1) людину;
2) обличчя людини.

Інструкція для дитини. Експериментатор звертається до дитини: «Подивися уважно на ці деталі, з них можна скласти людину/обличчя людини. Склади якомога швидше».

Характер розміщення стимульного матеріалу

Експериментатор	Експериментатор
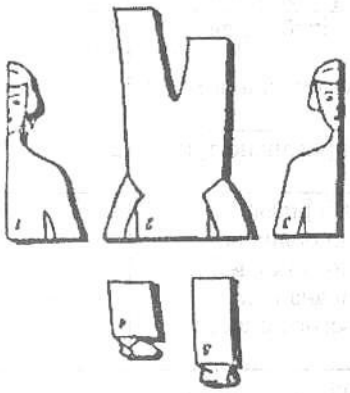	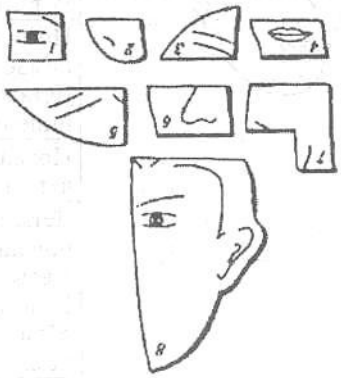
Досліджуваний	Досліджуваний

Оцінювання результатів

Експериментатор фіксує час і правильність виконання завдання. Далі нараховують бали та за їх сумою визначають рівень виконання.

Завдання	Критерії оцінки	Бали
«Людина» (ліміт часу — 120 с) 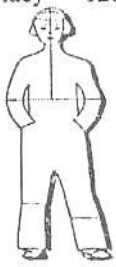	Бездоганне виконання	4
	Ноги поміняно місцями або перевернуто	3
	Ноги помилково приєднано до рук. Ніг немає	2
	Правильно складено лише тулуб	1
	Невиконання	0

Завдання	Критерії оцінки	Бали
«Обличчя» (ліміт часу — 180 с) 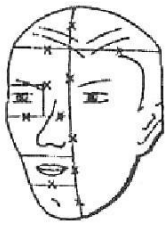	Бездоганне виконання	6
	Око перевернуте, а все інше правильно. Деталей із волоссям немає, а все інше правильно	5
	Носа немає. Рота й підборіддя немає	4
	Носа, рота й підборіддя немає. Деталей ока немає, а все інше правильно	3
	Правильно приєднано три деталі	2
	Деталь із підборіддям приєднано до обличчя, а всього іншого немає. Волосся приєднано до обличчя, а всього іншого немає	1
	Невиконання	0

Шкала оцінювання

Бал за виконання	Рівень
8-10	Високий
5-7	Середній
0-4	Низький

ТЕСТ «МАЛЮНОК ЛЮДИНИ»

Спрямованість тесту: визначити сформованість здатності самостійно зображати тіло людини, здатності переносити образні уявлення у психомоторний образ.

Матеріали: аркуш паперу і простий олівець.

Хід проведення

Дитині пропонують аркуш паперу і простий олівець. Далі експериментатор просить дитину намалювати людину, чоловіка.

Допомогу не надають, можна заохочувати дитину, якщо вона не наважується розпочати малювання.

Намальоване зображення людини оцінюють, визначають рівень розвитку психомоторики та готовності до шкільного навчання.

Інструкція для дитини. Експериментатор звертається до дитини: «Намалюй, будь ласка, людину, чоловіка, дядька так, як ти вмієш».

Оцінювання результатів

Намальоване дитиною зображення людини звіряють зі зразком та характеристикою виконання завдання, після чого визначають бал, рівень сформованості психомоторики та готовності до шкільного навчання.

Характеристика виконання завдання		Бали	Рівень розвитку психомоторики	Рівень готовності до школи
	Намальовано голову, шию, тулуб, кінцівки з пальцями. На голові волосся чи капелюх, ніс, очі, рот. Є ознаки одягу	5	Високий	Готовність до школи
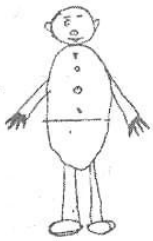	Синтетичний спосіб зображення (окремо намальовано голову, тулуб, кінцівки). Допускають відсутність трьох частин тіла: шиї, волосся, одного пальця. Проте не може бути відсутньою якась частина обличчя	4		

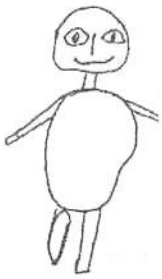	Намальовано голову, тулуб; кінцівки двома лініями. Відсутні вуха, волосся, пальці, ступні	3	Середній	Недостатня готовність до школи
	Примітивний малюнок голови з тулубом. Кінцівки зображено однією лінією	2	Низький	Неготовність до школи
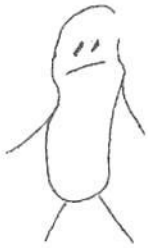	Каракулі. Не чітке зображення	1		

МЕТОДИКА «УПІЗНАЙ ЕМОЦІЮ» ***Спрямованість методики:*** визначити сформованість здатності усвідомлювати емоційний стан людини за виразом її обличчя.

Стимульний матеріал: малюнки із зображенням обличчя дітей у різних емоційних станах: 1) радість; 2) сум; 3) страх; 4) злість; 5) сором; 6) зацікавлення (додаток 9 на с. 121).

ХІД проведення

Дитині пропонують малюнки із зображенням облич дітей у різних емоційних станах і запитують, які емоції переживають діти, та як дитина про це дізналася.

Інструкція для дитини. Експериментатор звертається до дитини: «Подивись уважно на зображення дитини. Що відчуває дитина? Як ти про це дізнався/лася?».

Таку інструкція дають для кожного малюнка.

Оцінювання результатів

Критерії оцінювання:

1) визначення емоції словами;

2) виділення експресивних ознак (вираз очей, вигляд губ, малюнок брів);

3) рівень диференціації та узагальнення ознак у розпізнаванні почуття.

Ці критерії — основа для виокремлення типів сприймання дітьми емоцій.

Таким типам відповідає певна бальна оцінка. Тип і бал визначають окремо для кожного із шести малюнків. Далі бали складають і визначають загальний рівень.

Тип	Характеристика	Бал
Аналітико-синтетичний	Дитина називає емоцію, розпізнає її за ознаками, узагальнює («він злий, у нього злі очі»)	3
Синтетичний	Дитина сприймає експресію обличчя загалом, але ознаки не розпізнає («він злиться», «вона радіє»)	2
Аналітичний	Дитина називає емоцію, але лише за окремими ознаками (рот сміється, сльози)	2
Дифузний	Дитина називає емоцію, але нечітко, без виділення ознак. Невпевнена у своїй відповіді	1
Довербальний	Дитина емоцію словом не визначає, з'ясовує характер життєвої ситуації (хлопчик дивиться телевізор)	0

Шкала оцінювання

Характеристика рівня	Сума балів	Рівень	Бал загальний
Переважає аналітико- синтетичний тип сприймання емоцій	15-18	Високий	3
Переважає аналітичний чи синтетичний тип сприймання емоцій	9-14	Середній	2
Переважає дифузний тип сприймання емоцій	3-8	Низький	1
Переважає довербальний тип сприймання емоцій	0-2	Дуже низький	0

ДІАГНОСТИКА ЗМІСТОВНИХ КОНЦЕПТІВ СФЕРИ Я

МЕТОДИКА «НАЗВИ СЛОВА»

Спрямованість методики: дослідження сформованості активного словникового запасу стосовно сфери Я.

Хід проведення

Експериментатор говорить дитині назву змістовної групи слів і пропонує навести якомога більше слів, що стосуються цієї групи. Щоб було зрозуміліше для дитини, експериментатор подає кілька слів зі змістовної групи та просить продовжити (слова, названі експериментатором, не зараховують в оцінюванні). Допомогу практично не надають, можливе використання лише заохочення типу: «А ще що назвеш?».

У завданні є ***сім змістовних груп*** (нульова група — тренувальне завдання, його не оцінюють. Виконуючи це завдання, можна пояснювати й підказувати, щоб дитина зрозуміла принцип виконання завдання):

0) тварини;
1) кольори предметів;
2) професії;
3) родичі;

4) дії людини;
5) характеристика людини;
6) емоції;
7) ввічливі слова.

Інструкцію дають однакову, лише змінюють категорію та приклади. Інструкції для кожної категорії зазначають окремо після відповіді дитини на попереднє завдання.

Дитині дають приклади, якщо вона не розуміє змісту категорії та не відповідає тривалий час.

Інструкція для дитини:

0. Назви якомога більше тварин, яких ти знаєш. Наприклад: кіт, собака... Продовж, будь ласка (допомога: «А ще яких знаєш?»).
1. Назви, які ти знаєш кольори предметів. Наприклад: червоний, білий...
2. Назви, які професії ти знаєш. Наприклад: лікар, водій...
3. Назви, які родичі бувають у людей. Наприклад: бабуся, тітка, син...
4. Назви дії, які може виконувати людина. Наприклад: ходити, вчитися...
5. Назви слова, що описують зовнішність і характер людини. Наприклад: чемний, гарний...
6. Назви, які ти знаєш емоції. Наприклад: спокій, образа...
7. Назви, які ввічливі слова ти знаєш. Наприклад: дякую, вітаю...

Оцінювання результатів

Характеристика рівня	Рівень	Бал
Називає самостійно більше тридцяти характеристик, що охоплюють усі категорії	Високий	3
Називає від 20 до 30 характеристик, що можуть охоплювати не всі категорії, але не менше п'яти із семи. Можна надавати допомогу як заохочення та наведення прикладів	Середній	2
Називає менше 20 характеристик, що охоплюють менше 5 категорій. Потрібно надавати значну допомогу	Низький	1

МЕТОДИКА «СЛОВНИК»

Спрямованість методики: визначити сформованість усвідомлення змісту конкретних понять сфери Я.

Хід проведення

Експериментатор називає дитині слова та просить дати їм визначення. Якщо дитина не може почати виконувати завдання, експериментатор може їй допомогти, подаючи визначення першого слова (оцінку за визначення цього слова дитині не зараховують).

Методика охоплює 15 слів, що потребують визначення, а саме: 1) людина; 2) привітання; 3) сім'я; 4) вихователь; 5) радість; 6) мама; 7) минуле; 8) рука; 9) майбутнє; 10) око; 11) старість; 12) посмішка; 13) немовля; 14) хлопчик; 15) злість.

Інструкція для дитини. Експериментатор, звертаючись до дитини, говорить: «Зараз я називатиму слова. Слухай уважно: я назву слово, а ти поясни, що воно означає».

Інструкцію повторюють після виконання кожного завдання. В інструкції змінюють лише слово, що потребує визначення.

Оцінювання результатів

Оцінюють визначення кожного слова залежно від міри узагальненості відповіді. Отримані бали підраховують, визначають загальний бал і рівень готовності до школи.

Характеристика виконання	Рівень виконання	Бал
Визначення слова на рівні поняття з поясненням його суттєвих ознак: «Рука — це частина тіла людини, якою ми все беремо, робимо»	Високий	3
Визначення на описовому чи функціональному рівні: «Вихователь — грається з дітками»	Середній	2
Неточне визначення, в якому не розкрито чітке уявлення про предмет, не названі його суттєві ознаки: «Людина — ходить»	Низький	**1**
Немає визначення — дитина повторює запропоноване слово, дає неправильне визначення або просто мовчить	Дуже	0

Шкала оцінювання

Сума набраних балів	Рівень виконання	Готовність до шкільного навчання
37-45	Високий	Готовність до школи
22-36	Середній	Недостатня готовність до школи
15-21	Низький	Неготовність до школи
□ 14	Дуже низький	

МЕТОДИКА «БЕСІДА»

Спрямованість: дослідження сформованості усвідомлення моральних і психологічних характеристик особистості.

Хід проведення

Експериментатор ставить дитині запитання та фіксує відповідь. Запитання ставлять по черзі, після того, як дитина відповість на попереднє.

Інструкція для дитини. Експериментатор звертається до дитини: «Я зараз ставитиму тобі запитання, а ти уважно слухай і спробуй відповісти на них».

1. Кого можна назвати хорошим? Чому? А кого можна назвати поганим? Чому?
2. Кого можна назвати добрим? Чому? А кого можна назвати злим? Чому?
3. Кого можна назвати сміливим? Чому? А кого можна назвати боязким? Чому?
4. Кого можна назвати чесним? Чому? А кого можна назвати нечесним? Чому?
5. Кого можна назвати слухняним? Чому? А кого можна назвати неслухом? Чому?
6. Кого можна назвати здоровим? Чому? А кого можна назвати хворобливим, нездоровим? Чому?
7. Кого можна назвати гарним? Чому? А кого можна назвати негарним? Чому?
8. Кого можна назвати розумним? Чому? А кого можна назвати нерозумним? Чому?
9. Кого можна назвати сильним? Чому? А кого можна назвати слабким? Чому?
10. Кого можна назвати працьовитим? Чому? А кого можна назвати ледачим? Чому?

Оцінювання результатів

Оцінювання міри розуміння кожного поняття і його антоніма, що йдуть у запитаннях у парі. Отримані бали підраховують і визначають загальний бал.

Характеристика виконання	Рівень виконання	Бал
Типи пояснень, адекватні для дітей дошкільного віку: • узагальнене уявлення про характеристики; • називає конкретних людей як носіїв цих якостей у певних ситуаціях; • називає літературних і казкових героїв; • називає самого себе; • називає сукупність життєвих ситуацій із власного досвіду; • називає конкретну дію; • дає моральну оцінку характеристиці	Усвідомлене поняття	2
	Частково усвідомлене поняття	1
Типи пояснень, що свідчать про неусвідомленість дитиною даних характеристик: • недиференційоване уявлення про риси особистості (добрий той, хто робить добре); • пояснює одну характеристику через іншу (Микола сміливий, бо він сильний); • називає дії, не пов'язані з поданими характеристиками (Оля добра, бо у неї є лялька); • неправильна оцінка характеристики (боязкий — поганий)	Неусвідомлене поняття	0

Шкала оцінювання

Сума балів	Рівень виконання	Готовність до шкільного навчання
16-20	Високий	Готовність до школи
10-15	Середній	Недостатня готовність до школи
6-9	Низький	Неготовність до школи
0-5	Дуже низький	

МЕТОДИКА «СЮЖЕТНИЙ МАЛЮНОК»

Вивчення розуміння дитиною семантичного змісту й морального смислу життєвої ситуації, поданої на малюнку **(С.** Кулач- ківська та ін.).

Спрямованість методики: діагностика сформованості усвідомлення змісту морально-етичної ситуації.

Стимульний матеріал: сюжетні малюнки (додаток 10 на с. 121).

Хід проведення

Експериментатор демонструє сюжетні малюнки та просить дитину їх проаналізувати. Відповіді дитини фіксуються. Для опису демонструють 2 малюнки по черзі.

Інструкція для дитини. Уважно подивися на малюнок і розкажи, що тут відбулося? Як поводяться персонажі? Які почуття переживає кожен персонаж? Як можна змінити ситуацію на краще? Що треба зробити і кому, щоб покращити ситуацію?

Оцінювання результатів

Критерії оцінювання:

- розуміння дитиною смислу життєвої ситуації;
- словесний опис емоційних станів персонажів, зображених на малюнку;
- який вихід пропонує дитина для розв'язання моральної колізії;
- наявність в активному словнику дитини назв моральних почуттів і слів осудження.

Оцінювання виконують за кожним критерієм окремо. Отримані бали за опис кожного малюнка підраховують, визначають загальний бал і рівень готовності до школи.

№ з/п	Характеристика критеріїв оцінювання	Рівень	Бал
1	Повне розуміння змісту життєвої ситуації	Високий	3
2	Правильно визначено емоційний стан усіх персонажів, зображених на малюнку		
3	Дитина пропонує адекватний і доступний спосіб розв'язання ситуації (відігнати гуску; розвеселити хлопчика, погратися з ним)		

№ з/п	Характеристика критеріїв оцінювання	Рівень	Бал
4	Дитина дає адекватну оцінку діям персонажів із поясненням (хлопчик чинить неправильно, не можна сміятися, коли хтось лякається; хлопчику сумно, а інші хлопчики граються і не помічають його, так негарно)	Високий	
1	Часткове розуміння змісту життєвої ситуації	Середній	2
2	Правильно визначено емоційний стан більшості персонажів, зображених на малюнку		
3	Дитина пропонує відносно адекватний, та не завжди доступний спосіб розв'язання ситуації (сховати дівчинку; пожаліти хлопчика)		
4	Дитина дає адекватну оцінку діям персонажів без ґрунтовного пояснення		
1	Незначне розуміння змісту життєвої ситуації	Низький	**1**
2	Правильно визначено емоційний стан одного з персонажів, зображених на малюнку		
3	Дитина пропонує неадекватний спосіб розв'язання ситуації (підрізати крила гусаку; сказати дівчинці, щоб не боялася; зробити операцію, зняти гіпс)		
4	Дитина дає примітивну оцінку діям персонажів (добре, погано)		
	Дитина не відповідає або відповідає неправильно		**0**

Шкала оцінювання

Сума балів	Рівень виконання	Готовність до шкільного навчання
20-24	Високий	Готовність до школи
12-19	Середній	Недостатня готовність до школи
6-11	Низький	Неготовність до школи
0-5	Дуже низький	

ДІАГНОСТИКА ВІДОБРАЖЕНОГО ДОСВІДУ ДИТИНИ ПРО ШКОЛУ

МЕТОДИКА «БЕСІДА ПРО ШКОЛУ»

Спрямованість методики: визначення вірогідності знань дитини про школу на понятійному рівні.

Хід проведення Експериментатор ставить дитині запитання та фіксує відповідь. Запитання ставлять по черзі, після того, як дитина відповість на попереднє.

Інструкція для дитини. Психолог звертається до дитини: «Я розповідатиму тобі маленькі історії, а ти уважно їх слухай. Потім відповіси на поставлені запитання».

1. Уяви собі, що ти вийшов прогулятися і зустрів хлопчика/ дівчинку. Йому/Їй 6 років, але він/вона не ходить ні до школи, ні у дитячий садок. Він/вона запитує тебе: «Що треба робити, щоб добре підготуватися до 1-го класу?» Що ти порадиш? *(Орієнтовна відповідь: учитися читати, писати, рахувати.)*

2. Уяви собі, що ти навчаєшся у школі, і ваша вчителька терміново поїхала у відрядження. Як ти гадаєш, що зробить директор школи: попросить, щоб її замінила чиясь мама, покличе вихователькуіз садочка, запросить замінити іншого вчителя? *(Відповідь: запросить замінити іншого вчителя.)*

3. Уяви собі, що є дві школи — школа «А» і школа «Б». У школі «А» розклад уроків у 1-му класі такий: щодня бувають уроки письма, читання й математики, а малювання, музики і фізкультури — рідко, не частіше ніж раз на тиждень. А у школі «Б» усе навпаки — щодня фізкультура, музика, праця, малювання, а читання, письмо й математика — по одному разу на тиждень. Яка школа є справжньою? *(Відповідь: школа «А».)*

4. У школі «А» від першокласників вимагають уважно слухати вчительку й робити все так, як вона каже: не розмовляти на уроках, підіймати руку, якщо треба щось сказати чи вийти. А у школі «Б» не роблять зауважень, коли ти встаєш під час уроку, про щось розмовляєш із сусідом чи виходиш із класу без дозволу. Яка школа справжня? *(Відповідь: школа «А».)*

5. Уяви собі, що ти навчаєшся у школі. В якийсь день ти дуже добре, старанно працював на всіх уроках, і вчителька сказала: «Сьогодні ти вчився дуже добре, просто чудово, я навіть хочу нагородити тебе за таке сумлінне навчання». Як ти гадаєш, якою буде нагорода: вчителька дасть цукерку, іграшку чи поставить у журнал хорошу оцінку? *(Відповідь: оцінку.)*

Оцінювання результатів

Визначають адекватність відповідей дитини. За кожну правильну відповідь нараховують 1 бал, за неправильну відповідь або її відсутність бали не нараховують.

Бали	Рівень готовності до шкільного навчання
5	Готовність до школи
4-3	Недостатня готовність
2-0	Неготовність до школи

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ОБРАЗНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ШКОЛУ

Спрямованість методики: визначення образних уявлень дитини про школу.

Стимульний матеріал: предметні малюнки.

Хід проведення

Експериментатор пропонує дитині виконати завдання та фіксує правильність виконання.

Інструкція для дитини. Психолог звертається до дитини: **«Я** зараз даватиму тобі завдання, а ти виконуватимеш і відповідатимеш на запитання».

1. Подивись уважно на два малюнки і скажи, на якому зображено школу, а на якому — дитячий садок? Поясни, чому ти так вважаєш.

2. Допоможи Петрику зібрати необхідні для школи речі (олівці, іграшка, м'яч, книжки, альбом, бутерброд, ручка). Поясни, для чого ці речі?

3. Подивися (показують зображення дзвоника) і скажи, що це таке, і для чого ця річ необхідна у школі?

4. Подивись уважно й добери до кожної речі пару (фарба — пензлик, зошит — ручка, альбом — олівці, портфель — книжки). Поясни, чому ти так розклав картки?

5. Подивись уважно й розклади картки на дві групи (додаток 11 на с. 122). Поясни, чому ти так розклав картки? *(Діти граються та діти навчаються.)*

Оцінювання результатів

За кожну правильну відповідь нараховують 1 бал, за неповну відповідь або таку, що має неточності, — 0,5 бали, за неправильну відповідь або її відсутність бали не нараховують.

Бали	Рівень готовності до шкільного навчання
5	Готовність до школи
4-3	Недостатня готовність
2-0	Неготовність до школи

ОЦІНЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Рівні готовності до шкільного навчання за всіма діагностичними методиками заносять до протоколу результатів дослідження (додаток 12 на с. 123), роблять висновок про готовність дитини до школи і розробляють рекомендації.

Висновок про готовність чи неготовність дитини до навчання у школі не можна робити за результатами кількох методик. Важливо простежити особливості виконання дитиною всієї комплексної методики.

Висновок про ***готовність дитини до школи*** можна робити за умови сформованості на рівні готовності до школи не менше (60 %) оцінювальних показників, загальна кількість яких 24 для слабозорих дітей і 22 (8-й і 9-й оцінювальний показник не враховується) для дітей із нормальним типом розвитку (оцінювальні показники позначені у додатку 12).

Кількість оцінювальних показників, що свідчать про ***неготовність до навчання,*** не повинна перевищувати (20 %), що вказують про несформованість однієї з систем психологічної готовності до шкільного навчання (презентаційної, репрезентаційної, спонукальної, образних уявлень про сферу-Я, змістовних концептів сфери Я, відображеного досвіду дитини про школу).

розділ

3. ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СЛАБОЗОРИХ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Забезпечення формування психологічної готовності старших дошкільників до шкільного навчання ми вбачаємо в безпосередній гармонізації їх Я-концепції як особистості загалом та майбутнього учня зокрема. Задля досягнення цієї мети психологічна служба дошкільного навчального закладу повинна здійснювати комплексний, цілеспрямований *психологічний супровід за такими напрямами:*

1) формування образних і понятійних уявлень про себе та школу через навчально-розвивальні групові заняття психолога (педагога) з дітьми;

2) розвиток здатності усвідомлювати себе та презентувати себе, розвиток вольової сфери, формування мотивації до навчання та позиції школяра, корекція особистісних проявів дитини в поведінці через розвивально-корекційні групові заняття психолога з дітьми;

3) формування сприятливої соціально-психологічної ситуації розвитку через просвітницько-консультативну роботу психолога з батьками та педагогами.

Мета методичної системи формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання:

• підвищення обізнаності дитини у сфері Я (фізичному, соціальному та психологічному аспектах «Я»);

формування образних і понятійних уявлень дитини про сферу Я та школу;

• формування адекватної самооцінки (зниження рівня тривожності, формування впевненості дитини у собі й адекватної критичності до себе);

корекція почуття неповноцінності стосовно наявної вади (порушення зору) у слабозорих дошкільників;

• розширення здатності усвідомлювати себе;

• сприяння формуванню мотивації навчання та позиції школяра;

• навчання дитини адекватної взаємодії з іншими людьми.

Методична система формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання складається з двох блоків:

І. Навчально-розвивальний блок спрямований на розширення досвіду, формування образних і понятійних уявлень дитини стосовно сфери Я та стосовно школи. У цьому блоці десять навчальних групових занять, які може проводити вихователь, дефектолог або психолог.

ІІ. Розвивально-корекційний блок спрямований на закріплення отриманих знань під час навчально-розвивальних занять І блоку та формування адекватної самооцінки, впевненості у собі, навичок взаємодії з іншими, мотивації до навчання, готовності до прийняття ролі школяра. У цьому блоці 10 корекційно-розвивальних групових занять, які проводить психолог.

Отже, запропонована методична система передбачає 20 почергових занять, тривалістю 30 хвилин: спочатку заняття навчально-розвивального блоку (непарні), а потім — розвивально-корекційного (парні). Однакові за номером заняття тематично поєднані. Вибір тем обумовлюється моделлю психологічної готовності дошкільників до шкільного навчання (тіло людини; органи чуття; зовнішність; світ емоцій; характеристики особистості; вміння, вподобання, бажання; Я та моя родина; статеві та вікові відмінності; дитина у соціумі; Я — школяр).

Принципи застосування методичної системи:

1) повага до кожної дитини; похвала за найменші успіхи;
2) уникання порівняння дітей між собою;
3) безоцінне ставлення до дітей — навчити, а не оцінити;
4) сприяння зміцненню стосунків між дітьми у групі;
5) заохочення менш активних дітей;
6) підкреслення цінності кожної дитини як особистості.

Види допомоги:

• заохочення (спонукання до діяльності);
• показування прикладу;
• повторення інструкції;
• натяк (непряма підказка);
• підказка (часткове називання відповіді);
• відповідь із поясненням (подання відповіді з роз'ясненням принципу її побудови);
• виконання разом із дитиною (керування її рухами, коментар дій);
• супроводжувальні інструкції.

Принцип надання допомоги — від мінімальної до максимальної. Для допомоги не варто залучати успішніших дітей, щоб запобігти формуванню завищеної самооцінки в одних та почуття неповноцінності в інших.

Організаційні умови: для навчально-розвивальних занять першого блоку — кімната для навчання, де є дошка, парти, стільці; для розвивально-корекційних занять другого блоку — ігрова кімната з килимом і стільцями.

Паралельно з формувальною роботою з дітьми психолог дошкільного навчального закладу має виконувати консультативну та просвітницьку роботу з педагогами та батьками дітей стосовно критеріїв готовності до шкільного навчання; загальних та індивідуальних особливостей дітей і етапів розвитку; ефективних напрямів взаємодії з ними задля кращої підготовки до шкільної системи навчання.

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

ТЕМА 1. ТІЛО ЛЮДИНИ

ЗАНЯТТЯ 1 ***Мета:*** ознайомлення з будовою тіла людини та функціональним призначенням його складників; формування еталонних образів.
Матеріали: набори геометричних фігур, плакат із зображенням хлопчика, предметні картки.

Завдання 1 «Хто така людина?»
Психолог вітається з дітьми і звертається до них: «Діти, скажіть мені, хто така людина? Називайте все, про що згадаєте».
Приймають усі відповіді, не оцінюючи. Якщо варіантів відповіді у дітей немає, то психолог допомагає дітям долучитися до роботи, ставлячи допоміжні запитання:
— Діти, як ви гадаєте, людина — це жива істота чи нежива?
— Чим людина схожа на тварину, а чим відрізняється від тварин? Далі психолог дає визначення поняття «людина»: «Людина — це жива істота, що здатна думати і створювати щось нове, те, чого немає у природі. Ось, наприклад, стіл — люди зробили з дерева, а дерева створила природа. Тварини — також живі істоти, але вони не можуть щось придумати і створити. Саме цим тварини відрізняються від людей».
За будь-якої активності дітей психолог наприкінці виконання завдання просить когось із дітей самостійно повторити визначення поняття «людина» та пояснити його зміст.
Далі можна закріпити матеріал, повторивши разом з усіма дітьми визначення поняття «людина».

Завдання 2 «Будова тіла людини»

Психолог. Діти, скажіть, із яких частин складається тіло людини?

Якщо діти не виявляють активності, педагог їх заохочує, показуючи свою руку, й запитує: «Що це таке? Як називається ця частина тіла?». Подібну заохочувальну стратегію дій можна застосовувати щодо інших частин тіла.

Далі психолог узагальнює відповіді дітей: «Отже, основними частинами тіла людини є тулуб, голова, руки та ноги».

Завдання 3 «Склади людину»

Стимульні матеріали: набори із 6 елементів геометричних фігур, вирізаних із картону: 1 коло (голова), 1 овал (тулуб), 4 смужечки (руки та ноги).

Психолог. Діти, із запропонованих вам геометричних фігур складіть людину.

Дітям пропонуються набори із 6 елементів: 1 коло, 1 овал, 4 прямокутники. На завершення виконання вправи педагог показує на дошці правильний варіант виконання і пропонує виправити помилки самостійно, орієнтуючись на зразок.

Завдання 4 «Назви частини тіла хлопчика»

Стимульний матеріал: малюнок із зображенням хлопчика (повернутого обличчям і спиною).

Психолог показує малюнок і називає частини тіла, пояснюючи будову основних частин тіла.

Психолог. Діти, подивіться, ось хлопчик. У нього є голова, на обличчі — очі, ніс, рот, вуха, нижче голови — шия, якою голова приєднана до тулуба. Тулуб складається з грудей, живота, спини та сідниць. А це руки та ноги, на них по п'ять пальців. А на пальцях — нігті.

Далі психолог звертається до дітей: «Діти, я зараз показуватиму на малюнку частини тіла хлопчика, а ви будете називати їх. Відповідатиме той, кого я назву, а всі інші — мовчать».

Завдання 5 «Покаяш частини тіла у хлопчика»

Стимульний матеріал: малюнок до завдання 4.

Психолог. Діти, зараз ви по черзі виходитимете до дошки. Я буду називати частину тіла, а ви показуватимете її на малюнку.

Завдання 6 «Для чого нам потрібні різні частини тіла?»

Стимульні матеріали: малюнки із зображеннями предметів: шляпа, штани, помада, гребінець, обручка, зубна щітка, окуляри, жилетка, рукавички, носки, галстук тощо.

Психолог роздає дітям по одній картці з намальованим предметом.

Психолог. Подивіться уважно на наш плакат, де зображено хлопчика, та на предмет, намальований у вас на картці, і скажіть, до якої частини тіла він підходить, поясніть свою відповідь.

Психолог показує виконання вправи на одному прикладі: «Це рукавички, їх одягають на руки».

А далі пропонує виконати завдання всім по черзі.

ЗАНЯТТЯ 2

Мета: сприяння усвідомленню дитиною власного тіла та його фізичних можливостей.

Матеріали: десять пар відбитків ніг, вирізаних із картону яскравого кольору (максимально контрастного з підлогою); магнітофон із записом приємної мелодії.

Вправа 1 «Привітання»

Психолог. Діти, зараз ви будете ходити по кімнаті й вітатись одне з одним за руку.

Далі лунає приємна музика. Діти разом із психологом виконують вправу.

Вправа 2 «Що вміють ручки?»

(Діти стоять у колі.)

Психолог. Давайте пригадаємо, що наші ручки вміють робити. Зараз кожен по черзі виходитиме в коло і показуватиме дії, які ми виконуємо руками, а всі інші будуть повторювати. Дивіться, як роблю це я.

Вправа 3 «Стежинка»

Матеріали: десять пар відбитків ніг, вирізаних із картону.

Психолог розкладає на підлозі вирізані з картону відбитки ніг і звертається до дітей.

Психолог. Уявіть, що це чарівна галявина, по якій можна

пройти лише цими слідами ніг. Зараз кожен із вас пройде такою галявиною. Якщо ви помилитеся, будете проходити через галявину ще раз із самого початку.

Психолог виконує вправу.

Вправа 4 «Желе та крига»

Психолог пропонує дітям стати в коло.

Психолог. Діти, зараз ми пограємо у гру. Ви будете за моєю командою уявляти себе то желе, то кригою. Пригадайте, яке желе, воно ніби застигле, але коли його ворухнути, воно починає хитатися, трястися.

(Психолог показує рухи желе.)

А тепер пригадайте, яка крига. Вона тверда і не може хитатися, трястися. *(Психолог показує сказане про кригу, стає і не ворушиться взагалі.)*

А тепер вправу виконуйте ви. Коли я кажу «желе» — ви хитаєтесь, а коли кажу «крига» — завмираєте і не рухаєтеся.

Вправа 5 «Покажи, де...»

(Діти стоять у колі.)

Психолог. Зараз я називатиму частини тіла людини, а ви будете показувати їх на собі. Тобто коли я кажу «голова» — ви беретесь обома руками за голову; «тулуб» — руки в боки; «ноги» — беретесь обома руками за ноги; «руки» — піднімаєте обидві руки вгору.

Психолог показує вправу.

ТЕМА 2. ОРГАНИ ЧУТТЯ ЛЮДИНИ

ЗАНЯТТЯ 3

Мета: ознайомлення з органами чуття людини та їх функціональним призначенням, формування еталонних образів.

Матеріали: плакат із зображенням хлопчика (частини тіла), зображення обличчя дівчинки (органи чуття), зображення органів чуття (роздатковий матеріал), предметні картинки, предмети для опису.

Завдання 1 «Пригадаймо будову тіла людини»

Стимульний матеріал: малюнок до завдання 4 заняття 1.

Психолог. Діти, давайте пригадаємо, які частини тіла людини ми знаємо.

Психолог заохочує дітей відповідати, показує зображення хлопчика, а потім разом із дітьми повторює назви основних частин тіла: «Голова, тулуб, руки та ноги».

Завдання 2 «Органи чуття людини»

Стимульний матеріал: зображення обличчя та рук дівчинки.

Психолог показує зображення обличчя та рук дівчинки.

Психолог. Діти, подивіться уважно на малюнок і назвіть частини обличчя, які я показую.

Психолог показує очі, ніс, вуха, рот (язик).

— А тепер скажіть, навіщо нам потрібні очі (вуха, ніс, рот, язик)? Вислуховуються всі відповіді дітей, без оцінки.

Після цього педагог розказує дітям про органи чуття та їх призначення.

Психолог. Діти, очі нам потрібні, щоб бачити все, що навколо нас, за допомогою очей ми визначаємо форму предметів, відстань до них та між ними, їхній колір, розмір.

— Вуха нам потрібні, щоб чути різні звуки (розмову людей, музику, шелест листя тощо).

— За допомогою носа ми не лише дихаємо, але й відчуваємо різні запахи (квітів, їжі, ліків).

— Рот нам потрібний, щоб їсти, а за допомогою язика ми розрізняємо смак їжі (солодке, кисле, солоне, гірке).

— І ще у нас є один орган чуття — це руки. Торкаючись ними до речей, ми визначаємо матеріал, з якого вони зроблені, температуру, розмір, форму.

Завдання 3 «Для чого нам потрібно це?»

Стимульні матеріали: малюнки із зображенням органів чуття.

Психолог. Діти, зараз я вам показуватиму малюнки із зображенням органів чуття, а ви будете говорити, для чого вони нам потрібні. Відповідатиме той, кого я запитаю, а всі інші мовчатимуть.

Завдання 4 «Що нам потрібно для цього?»

Стимульні матеріали: зменшені малюнки до завдання 3.

Психолог роздає дітям набір карток із зображенням органів чуття.

Психолог. Зараз я називатиму певну дію, а ви будете показувати картку, де зображено орган чуття, який це виконує. Наприклад, я кажу «дивитись», а ви піднімаєте картку із зображенням ока.

«Слухати музику» (вухо), «читати книжку» (око), «гладити кішку» (рука), «їсти цукерку» (язик), «нюхати квіти» (ніс) тощо.

Завдання 5 «Добери малюнки»

Стимульні матеріали: зменшені малюнки до завдання 3.

Психолог дає дітям два набори карток: перший — із зображенням органів чуття, другий — із зображенням речей.

Психолог. Діти, подивіться на малюнки, доберіть до кожного органа чуття зображення речей, які його стосуються.

Після того, як діти виконали завдання, психолог вішає плакат із правильним виконанням завдання і просить дітей подивитися: чи так вони зробили. Якщо ні, то виправити помилки самостійно.

Далі психолог пояснює, чому саме так потрібно виконати завдання.

Завдання 6 «Опиши річ»

Стимульні матеріали: олівець, кубик, м'ячик, банан тощо.

Кожній дитині психолог дає певну річ і пропонує її описати, розповісти, яка вона. Наприклад: «Це — лимон, він овальної форми, жовтого кольору, трохи шершавий на дотик, кислий на смак».

Дитина повинна назвати головні ознаки предмета.

ЗАНЯТТЯ 4

Мета: сприяння усвідомленню власних органів чуття та їхніх можливостей; формування адекватного сприймання вади зору.

Матеріали: речі, що пахнуть; чарівний мішечок і речі до нього.

Вправа 1 «Роби, як я»

Психолог пропонує дітям пограти у гру.

Психолог. Діти, зараз я читатиму віршик і показуватиму певні дії, а ви повторюйте за мною всі рухи та віршик:

В мене кругла голова:
Ока два і вуха два.
Ніс один і рот маленький,
І волоссячко тоненьке.

Психолог показує частини обличчя, про які розповідається у віршику, а діти повторюють за ним.

Вправа 2 «Потанцюємо»

Психолог. Діти, скажіть, а за допомогою чого ми слухаємо музику?

(Після того, як діти відповіли, психолог пропонує їм пограти у гру)

Зараз я вмикатиму різну музику, а ви танцюватимете. Якщо почуєте марш, то будемо марширувати, як солдати, якщо швидку музику — будемо стрибати, а коли пролунає спокійна мелодія, повільно махатимемо руками, як крилами.

Психолог виконує вправу сам, а потім разом із дітьми.

Вправа 3 «Відгадай, чим пахне...»

Стимульні матеріали: банан, кава, часник, парфуми тощо.

Психолог. Я кожному по черзі буду зав'язувати очі хустинкою, а потім дам понюхати щось, а ви спробуєте відгадати, чим це пахне. Усі інші діти мовчатимуть і не підказуватимуть.

Вправа 4 «Чарівний мішечок»

Стимульні матеріали: мішечок, наповнений невеликими предметами (олівець, кубик, цукерка, м'ячик, м'яка іграшка, ключ, іграшкова машинка тощо).

Психолог показує дітям мішечок.

Психолог. Діти, це чарівний мішечок, у ньому лежать різні речі. Зараз кожен із вас по черзі візьме звідти одну річ. Але не буде витягувати її з мішка, а спочатку назве, а потім покаже.

Вправа 5 «Що мені смакує?»

Стимульні матеріали: назви їстівних продуктів, наприклад, цукерки, суп, кавун тощо.

Діти стають у коло.

Психолог. Зараз я називатиму різну їжу, і якщо те, що я назву, вам подобається на смак, ви стрибаєте, а якщо ні — стоїте на місці.

Вправа 6 «Мій зір» (лише для слабозорих

дітей) Діти із психологом сідають у коло.

Психолог. Діти, зараз ми з вами поговоримо про зір. У людей зір різний: одні гарно бачать, інші — гірше ***(психолог показує малюнки дітей***

в ***окулярах і без них).***

— Скажіть по черзі, як, на вашу думку, ви бачите?

— Як це впливає на ваше життя (ставлення інших, складність у побуті тощо)?

— Чи хотіли б ви змінити ваш зір і чому?

Після відповіді дітей та обговорення психолог пропонує дітям стати в коло, взятися за руки і по черзі сказати: «Я такий, який є, і зір у мене такий, який є. Я гарний, розумний, хороший, як і інші діти».

У кінці вправи всі посміхаються. Психолог стежить, щоб кожна дитина висловилася; заохочує, ставить запитання, підтримує тих дітей, які цього потребують; сприяє формуванню адекватного сприймання вади зору.

ТЕМАЗ. ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ

ЗАНЯТТЯ 5

Мета: ознайомлення з ознаками, що складають зовнішність людини; формування еталонних образів.

Матеріали: малюнок (плакат) із зображенням дітей різної зовнішності, предметні малюнки.

Завдання 1 «Що таке зовнішність?»

Стимульний матеріал: плакат із зображенням дітей різної зовнішності.

Психолог показує плакат.

Психолог. Діти, чи знаєте ви, що таке зовнішність людини? Це те, який ми з вами маємо вигляд. Які у нас колір шкіри, зріст, статура, волосся, очі?

Завдання 2 «Якою буває зовнішність?»

Стимульний матеріал: малюнок до завдання 1.

Психолог показує плакат із зображенням дітей різної зовнішності.

Психолог. Подивіться уважно на малюнки, тут зображені діти: Джон, Катя, Мишко, Барбара. Чим вони відрізняються одне від одного?

- ***Різний колір шкіри***: темна, смуглява, біла;
- ***різна статура***: повненький, худенький, середній;
- ***різний зріст:*** високий, низький, середній;
- ***різне волосся.*** Волосся за структурою буває: гладке, хвилясте і кучеряве; за кольором: світле (біляве), русяве, темне, руде; за довжиною: довге, коротке, середнє;
- ***різні очі:*** за кольором — зелені, сірі, блакитні, сині, карі, чорні; за розміром — великі, маленькі, середні;
- ***різні носики:*** за розміром — великий, маленький, середній; за формою — прямий, із горбинкою, кирпатий (кінчик задертий догори);
- ***різна форма губ:*** пухкі, тоненькі, середні;
- ***різна форма обличчя:*** кругле, овальне, трикутне, квадратне. Психолог розповідає, показуючи дітям малюнок.

Завдання 3 «Опишіть зовнішність»

Стимульний матеріал: малюнок до завдання 1.

Психолог показує малюнок із зображенням дітей різної зовнішності.

Психолог. А тепер ми з вами вчитимемося описувати зовнішність людей. Я зараз продемонструю, як це робиться.

Педагог описує зовнішність однієї дитини, зображеної на малюнку. Потім пропонує всім разом описати інших дітей, зображених на малюнку.

Варто задіяти всіх дітей, заохочуючи запитаннями, натяками. Потрібно звертатися до дітей, котрі не виявляють активності, і пропонувати їм описати зовнішність дітей.

Також можна запросити до дошки дитину, котра хоче описати самостійно зовнішність дитини.

Завдання 4 «Добери обличчя»

Стимульні матеріали: картки, на яких зображено обличчя дітей різної зовнішності; картки з деталями зовнішності (очі, ніс, губи, волосся, обличчя).

Психолог роздає дітям картки, на яких зображено обличчя дітей різної зовнішності, і картки з деталями зовнішності (очі, ніс, губи, волосся, обличчя).

Психолог. Діти, подивіться уважно на деталі зовнішності й доберіть обличчя дитини, яке можна скласти з цих деталей, покладіть його перед собою. У кожного своє завдання, тож виконуйте його самостійно.

Психолог допомагає дітям, у котрих з'являються труднощі у виконанні завдання: заохочує, дає натяки та підказки, виконує завдання разом із дитиною, пояснюючи його.

ЗАНЯТТЯ 6

Мета: сприяння усвідомленню дитиною власної зовнішності; формування позитивного ставлення до неї.

Вправа 1 «Хто який?»

Стимульні матеріали: перелік характеристик — сірі очі, довге волосся, хто найвищий, кучеряве волосся, хто худенький, у кого темне волосся, у кого коротке волосся, у кого світла шкіра, у кого карі очі тощо.

(Діти сидять у колі на стільчиках.)

Психолог. Діти, зараз я буду називати різні зовнішні ознаки, а ви уважно слухайте. Якщо почуєте ту ознаку зовнішності, що є у вас, то встаньте зі стільчика.

Психолог показує виконання вправи, пояснюючи, кому з дітей варто встати і чому.

Вправа 2 «Розкажи про свою зовнішність»

Психолог пропонує дітям розповісти по черзі про себе, свою зовнішність.

Психолог показує виконання вправи на собі: називає своє ім'я, описує колір шкіри, зріст, статуру; структуру, колір і довжину волосся; колір очей. Далі діти виконують вправу по черзі, виходячи в центр кола.

Після розповіді кожної дитини інші діти разом із психологом аплодують.

Психолог допомагає дитині виконати вправу, ставлячи запитання:

— Який у тебе колір шкіри (зріст, статура; структура, колір і довжина волосся; колір очей, на кого з родичів схожий і чим)?

Вправа 3 «Відгадай, хто це»

Психолог. Зараз я буду описувати зовнішність одного з вас, а ви уважно слухайте. Коли я закінчу, ви назвете, хто це.

Вправу продовжують після того, як діти відгадають.

Психолог описує кілька учасників. Описувати учасників можуть і діти.

Вправа 4 «Я — зірка»

Психолог. Зараз ми уявимо собі, що центр кімнати — це подіум, а ви всі будете моделями. Пригадайте, як вони ходять, демонструючи вбрання. Кожен із вас пройде по подіуму, як модель, а всі, хто буде дивитися, аплодуватимуть, бо кожен із вас гарний по-своєму, у кожного неповторна зовнішність.

Психолог показує виконання вправи.

ТЕМА 4. СВІТ ЕМОЦІЙ

ЗАНЯТТЯ 7

Мета: ознайомлення учасників з емоціями людини, їх зовнішніми проявами; формування еталонних образів.

Матеріали: піктограми емоцій, плакат, роздатковий матеріал, текст казки, зображення людей із різним виразом обличчя (емоції).

Завдання 1 «Що таке емоції?»

Психолог. Діти, а чи знаєте ви, що таке емоції? Це певні переживання людей, їх настрій, що виявляється у виразі обличчя. А які емоції ви знаєте? Це — радість (коли ми задоволені), спокій (коли нам затишно та комфортно), злість (коли ми чимось розлючені), страх (коли чогось боїмося), сум (коли чимось засмучені).

Психолог дає дітям час відповісти на запитання, а потім узагальнює та доповнює сказане.

Якщо діти не дають ніяких відповідей, психолог заохочує їх до активності, пропонує запитання-підказки, наприклад: «А яка в нас емоція, коли ми задоволені?».

Завдання 2 «Ознаки емоцій»

Стимульний матеріал: плакат зі схематичним зображенням основних емоцій.

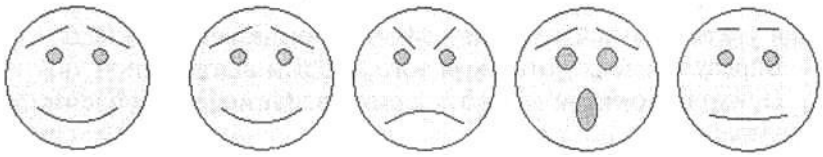

Психолог показує дітям плакат зі схематичним зображенням основних емоцій.

Психолог. Подивіться уважно на схематичне зображення емоцій і спробуйте назвати їх.

Психолог показує на піктограми емоцій, а діти називають їх (радість, сум, злість, страх, здивування).

— А тепер скажіть, за якими рисами обличчя ми розрізняємо емоції людей?

Після відповіді дітей.

— Так, ми розрізняємо емоції людей за виразом очей і губ.

Завдання 3 «Відгадай, який настрій»

Стимульні матеріали: зменшені малюнки до завдання 2; фотографії різних людей із книжок, журналів тощо.

Психолог роздає дітям набори карток — піктограми емоцій.

Психолог. Роздивіться уважно схематичні зображення емоцій на розданих картках. Я зараз їх назву, а ви піднімете і покажете мені ту картку, яка відповідає назві емоції.

Радість, сум, страх, спокій, злість.

Тепер я показуватиму вам зображення різних людей, а ви будете піднімати відповідну картку, що відповідає виразу обличчя людини чи людей.

Психолог показує, як виконувати вправу.

Завдання 4 «Колобок»

Стимульний матеріал: зменшені малюнки до завдання 2.

Психолог. Зараз я розповім вам казку, а ви слухайте уважно. Коли почуєте назву емоції, знайдіть відповідну картку і покладіть перед собою. Коли почуєте наступну емоцію — покладіть відповідну картку другою і т. д.

Казка про Колобка

Бабуся спекла Колобка і поклала його на підвіконня. Лежить Колобок і *радіє (піктограма радості),* тепер у нього є бабуся й дідусь, котрі його люблять.

Лежав він, лежав, а надворі сонечко світить, птахи співають. Стало йому ***сумно*** *(піктограма суму).* Ніхто до нього не приходить, уваги не звертає.

Скотився Колобок із підвіконня й покотився стежкою. Назустріч йому Зайчик скаче і каже: «Колобок-Колобок, я тебе з'їм».

Розсердився *(піктограма злості)* Колобок і каже: «Не їж мене, я від бабусі втік, від дідуся втік і від тебе втечу», — і покотився далі.

А назустріч йому Вовк: «Колобок-Колобок, я тебе з'їм». ***Злякався*** *(піктограма страху)* Колобок, затремтів і каже: «Не їж мене, я від бабусі, від дідуся втік, від Зайця втік і від тебе втечу».

У цю мить з'явилися бабуся й дідусь, відігнали Вовка, взяли Колобка і сказали: «Не втікай від нас, ми не будемо тебе їсти. Будеш із нами жити-не тужити».

Заспокоївся *(піктограма спокою)* Колобок, і вони всі разом пішли додому.

Психолог вивішує на дошці плакат із правильним порядком піктограм емоцій і звертається до дітей: «Подивіться, чи так

ви розклали у себе картки?». Психолог перевіряє картки у всіх дітей і корегує за потреби.

Психолог. А тепер давайте разом згадаємо казку, орієнтуючись на викладені нами в певному порядку картки.

— Отже, що спочатку сталося *(піктограма радості)?*

— *А потім (піктограми суму, злості та страху)!*

—А чим усе закінчилося *(піктограма спокою)?*

Психолог, виконуючи завдання, звертає увагу на місце, де звучить емоція. Дає час дітям знайти відповідну картку. Тільки після виконання дії правильно продовжує далі.

ЗАНЯТТЯ 8

Мета: усвідомлення власних емоцій; формування навичок керування власними емоційними станами; розвиток емпатії; корекція агресивності через зняття напруження.

Матеріали: аркуші паперу, олівці, плакат піктограм емоцій, магнітофон із записом спокійної мелодії.

Вправа 1 «Посмішка по колу»

(Діти стоять у колі.)

Психолог. Зараз ми привітаємось одне з одним, передамо посмішку по колу.

Психолог показує виконання вправи. Посміхається, а потім підносить руки до уст і передає посмішку в руки дитині. Дитина також підносить руки до уст і передає посмішку далі.

Після виконання вправи на обличчях дітей має залишитися посмішка.

Вправа 2 «Намалюй свій настрій»

Стимульні матеріали: малюнки до завдання 2 (заняття 7).

Психолог показує плакат із зображенням піктограм емоцій.

Психолог. Давайте згадаємо знайомі малюнки настрою *(схематичне зображення радості, суму, злості, страху та спокою).* Кожну емоцію можна умовно позначити значком: радість — сонечко, сум — хмарка, злість — блискавка, страх — хвилі, спокій — пряма лінія.

(Психолог на плакат прикріплює умовні позначки навпроти відповідної емоції.)

А тепер кожен із вас хай намалює значок, що характеризує емоційний стан, який є у вас зараз, і пояснить, чому у вас такий настрій.

Психолог показує виконання вправи.

Вправа 3 «Гарчалки»

Психолог. Діти, пригадаймо, які ми, коли злі. Зараз ми з вами трішки погарчимо, як собачки.

Психолог показує виконання вправи та заохочує до її виконання дітей.

Вправа 4 «Птахи»

Лунає спокійна мелодія.

Психолог пропонує погратися у птахів. Показує виконання вправи ***(психолог розставляє руки і махає ними, як крилами, бігаючи кімнатою)*** і пропонує дітям повторити рухи.

Вправа 5 «Радість — страх — смуток — злість — спокій»

Психолог. Зараз я буду змінювати свій вираз обличчя, а ви повторюйте за мною.

Психолог показує веселе обличчя і каже: «Веселе». Потім показує сумне обличчя і каже: «Сумне». Далі показує сердите обличчя і каже: «Я сердитий». Показує спокійне обличчя й каже: «Я спокійний». Показує перелякане обличчя й каже: «Мені страшно!».

Вправу варто закінчувати на веселій чи спокійній емоції.

ТЕМА 5. ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ

ЗАНЯТТЯ 9

Мета: ознайомлення учасників із характеристиками особистості, їх значенням та ознаками; формування змістовних концептів і еталонних образів.

Матеріали: зображення дітей — гарні, здорові, сильні, розумні, добрі, слухняні, працьовиті тощо; сюжетні малюнки.

Завдання 1 «Характеристики особистості»

— Діти, а якими бувають люди? Люди бувають хороші й погані.

— Кого можна назвати хорошим? Чому?

— А кого можна назвати поганим? Чому?

Так, ***хороші люди —*** ті, з якими приємно спілкуватися, котрі роблять багато доброго, хорошого, допомагають іншим. А ***поганою*** можна назвати людину, від якої лише неприємності, котра ображає, обманює, не поважає інших, робить погані вчинки.

— А ще є люди добрі та злі. Кого можна назвати добрим? Чому?

— А кого можна назвати злим? Чому?

Добра людина — та, яка робить добро іншим, допомагає тим, хто потребує допомоги, щиро піклується про інших.

— Яких ви знаєте добрих казкових персонажів?

А ***злі люди*** завжди чимось обурені, кричать, можуть ударити, зробити шкоду.

— Яких ви знаєте злих казкових персонажів?

Є також люди сміливі та боязкі.

— Кого можна назвати сміливим? Чому?

— А кого можна назвати боязким? Чому?

Сміливі люди — це ті, які нічого не бояться та при нагоді можуть захистити себе й інших, а ***боязкі —*** це лякливі люди, вони всього бояться, за все хвилюються.

Є люди чесні й нечесні.

— Кого можна назвати чесним? Чому?

— А кого можна назвати нечесним? Чому?

Чесні — ті, які говорять правду, так, як є насправді. А ***нечесні,*** навпаки, говорять неправду, те, чого насправді не було.

Стосовно дітей часто використовують такі характеристики, як слухняні та неслухняні.

— Кого можна назвати слухняним? Чому?

— А кого можна назвати неслухняним? Чому?

Так, ***слухняні*** — це діти, котрі слухаються дорослих, виконують їх вказівки, гарно поводяться. А ***неслухняні —*** діти, які, навпаки, не слухаються дорослих, бешкетують.

Люди бувають товариськими та нетовариськими.

— Кого можна назвати товариським? Чому?

— А кого можна назвати нетовариським? Чому?

Товариські — це люди, котрі люблять спілкуватися з іншими людьми. У них є багато друзів. А ***нетовариські*** люблять бувати наодинці, легко можуть себе розважити. У них мало друзів.

Люди бувають здоровими та хворобливими.

— Кого можна назвати здоровим? Чому?

— А кого можна назвати хворобливим, нездоровим? Чому?

Здорові люди — ті, котрі практично не хворіють. У них хороше здоров'я. А ***хворобливим*** можна назвати тих, хто часто хворіє, у кого слабке здоров'я.

Є люди гарні та негарні.

— Кого можна назвати гарним? Чому?

— А кого можна назвати негарним? Чому?

Гарними, зазвичай, називають людей, які гарно виглядають, мають гарну зовнішність, зачіску, гарно вдягнені. А ***негарні —*** ті, котрі мають неприємний вигляд, неохайний одяг, зачіску, не подобаються нам зовні.

Люди також бувають розумними й нерозумними.

— Кого можна назвати розумним? Чому?

— А кого можна назвати нерозумним? Чому?

Розумні — це люди, котрі багато знають, добре навчаються, яким легко вчі тися. ***Нерозумні*** — ті, які погано вчаться, мало знають.

— А кого можна назвати сильним? Чому?

— А кого можна назвати слабким? Чому?

Сильними є люди фізично сильні. Вони можуть підняти щось важке. А ***слабкі*** — люди, фізична сила котрих незначна.

Також є люди працьовиті й непрацьовиті, ледачі.

— Кого можна назвати працьовитим? Чому?

— А кого можна назвати ледачим? Чому?

Працьовиті — це ті люди, котрі люблять багато працювати, щось робити. А ***ледачі*** переважно люблять розважатись і байдикувати.

Усі ці характеристики умовні, бо люди можуть змінюватись.

Завдання 2 «Добери малюнок»

Стимульні матеріали: зображення дітей — гарні (охайно вдягнені); сильні (займаються спортом); розумні (навчаються); добрі (допомагають людям і тваринам); злі (ображають інших); працьовиті (прибирають) тощо.

Психолог роздає дітям картки з малюнками.

Психолог. Подивіться уважно на малюнки. Зараз я називатиму характеристику особистості, а ви знайдіть малюнок, який підходить, і покажіть мені.

Завдання 3 «Маринка та Мишко»

Стимульний матеріал: зображення Маринки та Мишка.

Психолог показує дітям зображення дівчинки.

Психолог. Діти, послухайте уважно, зараз я вам розповім про дівчинку Маринку. Вона дуже любить тварин, піклується про них, допомагає мамі прибирати в кімнаті. У неї багато друзів. Вона завжди гарно і чисто вдягнена, добре відповідає на запитання вихователя на заняттях.

— А тепер скажіть, яка дівчинка Маринка?

Так, вона добра, гарна, охайна, працьовита, товариська, розумна, слухняна.

Психолог показує дітям зображення хлопчика.

Психолог. А зараз я розповім про Мишка. Цей хлопчик б'є інших дітей, ображає дорослих. У нього завжди замурзаний і порваний одяг, безладна зачіска. У нього мало друзів. Він не хоче нічого робити.

— То який Мишко?

Так, він злий, неохайний, неввічливий, нетовариський, лінивий.

Психолог після кожного запитання дає дітям час, щоб відповісти. А потім узагальнює та доповнює їх відповіді.

Завдання 4 «Сюжетний малюнок»

Стимульний матеріал: набір сюжетних малюнків.

Педагог показує дітям сюжетні малюнки. Пропонує розглянути їх уважно, розповісти, що зображено на кожному малюнку, й охарактеризувати персонажів (хто який).

Психолог показує, як виконувати завдання.

Далі діти разом описують малюнки.

Потім можна дати можливість описати малюнок самостійно дітям, котрі цього хочуть.

ЗАНЯТТЯ 10

Мета: сприяння усвідомленню учасниками власних характеристик; формування адекватної самооцінки.

Матеріали: зображення дітей — гарні, здорові, хворобливі, сильні, слабкі, розумні, добрі, злі, працьовиті тощо; перелік характеристик особистості.

Вправа 1 «Покажи характеристику»

Стимульні матеріали: зображення дітей — гарні (охайно вдягнені), сильні (займаються спортом), розумні (навчаються), добрі (допомагають людям і тваринам), злі (ображають інших), працьовиті (прибирають) тощо.

Психолог. Зараз ми пограємо у гру. Я буду вам по черзі давати картки, на яких зображені певні характеристики особистості, а ви — впізнавати, про що йдеться на картці. Покажіть без слів цю характеристику так, щоб інші здогадалися.

А потім психолог перемішує картки та пропонує показати протилежну характеристику, зображену на малюнку.

Перш ніж дитина покаже характеристику, психолог повинен упевнитись, що дитина зрозуміла малюнок. Потрібно запитати її, чи зрозуміло, і попросити сказати на вухо.

Вправа 2 «Розкажи про сусіда праворуч»

Діти сидять у колі.

Психолог. Зараз кожен із вас розповість про того, хто сидить поруч (праворуч).

Давайте пригадаємо, які бувають діти (гарні, здорові, сильні, розумні, добрі, слухняні, працьовиті тощо). Тепер, використовуючи ці характеристики, опишіть свого сусіда.

Після кожного опису психолог запитує у дитини, котру описували, чи з усім вона згодна і чому?

При описі забороняється ображати іншого.

Вправа 3 «Який ти?»

Стимульні матеріали: перелік характеристик: добрий — злий, охайний — неохайний, гарний — негарний, працьовитий — лінивий, чемний — нечемний, сильний — слабкий, розумний, веселий тощо.

Психолог. Зараз ми пограємо у гру. Кожен із вас по черзі буде сідати в центр кола. Усі інші діти називатимуть характеристики. А той, хто сидить у колі, відповідатиме «Так» — якщо ця характеристика у нього є, або «Ні» — якщо така характеристика йому не властива.

Психолог відзначає характеристики, які дитина визнає у себе, а які — ні.

Вправа 4 «Яким хочеш бути — стань»

Психолог запитує кожну дитину по черзі про те, якою вона хоче бути. Пропонує уявити себе такою і пройтися кімнатою.

ТЕМА 6. УМІННЯ, ВПОДОБАННЯ, БАЖАННЯ

ЗАНЯТТЯ 11

Мета: ознайомлення учасників зі змістом понять «уміння», «вподобання», «бажання»; формування змістовних концептів.

Матеріали: предметні малюнки — картки з уміннями дітей; плакат із зображенням дівчинки; ватман для зображення бажань.

Завдання 1 «Уміння людей»

Стимульні матеріали: малюнки, де зображені діти, які виконують різні дії.

Психолог. Діти, а що людина може робити? ***(Відповіді дітей.)***

Так, людина може ходити, бігати, стрибати, кидати, ловити, грати, читати, малювати, розмовляти, плавати, писати, ліпити тощо. Уміння людини — це те, чого людина вже навчилася, що вміє робити. Я зараз роздам вам картки, а ви скажете, що на них роблять люди. Розповідати про картки будете по черзі.

Педагог роздає по картці кожній дитині, а сам виконує вправу на одному прикладі.

Завдання 2 «Власність людей»
Стимульний матеріал: малюнок «Люди та їхні речі».

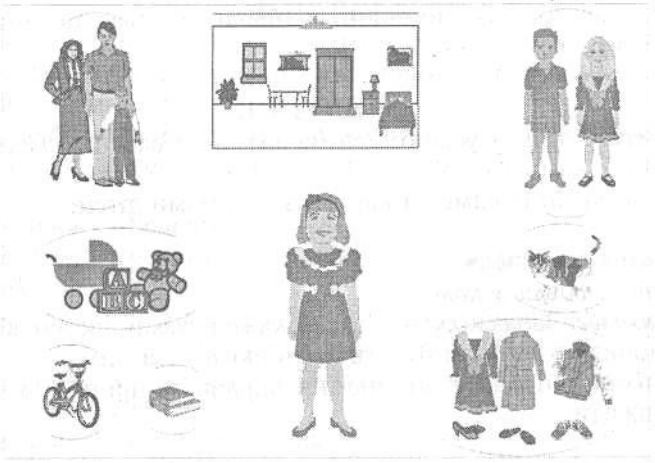

Психолог. Діти, у кожної людини є щось своє. Ті речі, які належать людині, — це її власність. Подивіться на малюнок і скажіть, що є в дівчинки?
(Психолог показує малюнок і допомагає дітям виконати завдання.) У дівчинки є батьки та братик, власна кімната, друзі, іграшки, книжки, одяг, домашня тварина.

Завдання 3 «Подобається — не подобається»
Психолог. Діти, є речі, їжа, вчинки людей, певні дії, які нам не подобаються, тобто те, на що нам неприємно дивитися, споживати чи виконувати. А також є речі, їжа, вчинки людей, певні дії, які нам подобаються, на них приємно дивитися, споживати або виконувати. Для кожної людини це різні речі.
Отже, зараз кожен із вас буде називати те, що йому не подобається, і те, що подобається. Я замальовуватиму (записуватиму) на дошці (ватмані).

Завдання 4 «Бажання»
Психолог. А ще у людей є бажання. Бажання — це те, що хоче людина мати, вміти, зробити. У кожного свої бажання.

Зараз кожен по черзі назве одне власне бажання. Я спробую зобразити те, що ви хочете, на плакаті бажань. Одна умова — не повторювати вже названі бажання.

Педагог показує виконання вправи, називає та замальовує своє бажання.

ЗАНЯТТЯ 12

Мета: сприяти усвідомленню дитиною власних умінь, уподобань, бажань.

Матеріали: предметні картки з уміннями дітей.

Вправа 1 «Ранок»

(Діти стоять у колі.)

Психолог. Зараз кожен із вас покаже рухами, як він збирався до садочка. А всі інші будуть повторювати за ним.

Психолог показує виконання вправи та пропонує дітям її продовжити.

Вправа 2 «Хто так уміє?»

Стимульні матеріали: малюнки, на яких зображені діти, котрі виконують різні дії.

Психолог. Зараз я вам показуватиму картинки, де зображені діти, які виконують різні дії. А ви, якщо вмієте так робити, піднімаєте руку, а якщо ні — сидите і не рухаєтесь.

Психолог показує виконання вправи та пропонує дітям її продовжити.

Вправа 3 «Що мені подобається, а що не подобається?»

Психолог просить кожну дитину розповісти про те, що їй подобається, а що не подобається.

Психолог показує виконання вправи.

Після виступу дитини всі аплодують.

Вправа 4 «Три бажання»

Психолог. Давайте уявимо, що ми потрапили до чарівної країни. Тут можна здійснити три своїх бажання. Подумайте хвилину і скажіть по черзі кожен три своїх бажання.

(Усі діти називають бажання.)

А тепер уявімо, що наші бажання здійснилися. Як ви тепер почуваєтеся, який у вас настрій?

ТЕМА 7. Я ТА МОЯ РОДИНА

ЗАНЯТТЯ 13

Мета: ознайомлення з мовними категоріями, що позначають сімейні стосунки, формування змістовних концептів і еталонних образів.

Матеріали: плакати із зображенням сім'ї та родини; предметні картки із зображенням різних професій.

Завдання 1 «Родичі»

Психолог. Діти, давайте пригадаємо, які родичі бувають у кожної людини.

Після відповіді дітей педагог узагальнює та доповнює сказане: «Так, це тато, мама, бабуся, дідусь, тітка, дядько, брат, сестра, а також син, донька, внук, онучка, племінник, племінниця».

Завдання 2 «Сім'я та родина»

Стимульні матеріали: плакати із зображенням сім'ї та родини. ***Психолог.*** Діти, скажіть, а що таке сім'я?

(Після відповіді дітей психолог узагальнює та доповнює сказане.)

Сім'я — це найближчі родичі, тато, мама та діти. А що таке родина? Родина — це всі люди, які пов'язані між собою родинними зв'язками, а саме: діти, батьки, бабусі, дідусі, тітки, дядьки.

Педагог показує зображення сім'ї та родини.

Завдання 3 «Родині зв'язки»

Стимульний матеріал: малюнок родини.

Психолог. Зараз я буду показувати на кожного члена родини, а ви скажете мені, ким ця людина доводиться іншим.

Наприклад, це хлопчик, він брат сестрі, син батькам, онук бабусі й дідусю, племінник тітці й дядькові.

Завдання 4 «Професії»

Стимульні матеріали: зображення людей різних професій.

Психолог. Діти, у кожного дорослого є певна професія, те, з чим або ким вони працюють, заробляють гроші, щоб забезпечити свою сім'ю. Які професії ви знаєте?

(Після відповіді дітей педагог узагальнює та доповнює сказане.)

Вихователь, лікар, повар, няня, водій, будівельник, художник, співак та ін.

Я зараз роздам вам картки із зображенням людей різної професії. А ви, кожен по черзі, назвете зображені професії.

ЗАНЯТТЯ 14

Мета: усвідомлення дитиною складу своєї сім'ї. ***Матеріал:*** фотоапарат.

Вправа 1 «Моя родина»

(Діти стоять у колі.)

Психолог. Зараз кожен розповість про свою сім'ю. Коли хтось із вас розповідатиме, всі інші мовчатимуть і уважно слухатимуть.

Після кожної розповіді всі аплодують.

Вправа 2 «Фото сім'ї»

Психолог. Зараз усі по черзі складатимуть фото своєї сім'ї, таке, яким би вони хотіли його бачити. А всі інші діти та я будемо грати ролі членів сім'ї. Потім «сім'ю» я сфотографую.

Психолог має знати реальну сімейну ситуацію дитини. Йому варто записувати ролі дітей.

Вправа 3 «Професії батьків»

Психолог. Зараз кожен із вас по черзі розповість, ким працюють його батьки.

Психолог повинен знати професії батьків усіх дітей.

ТЕМА 8. СТАТЕВІ ТА ВІКОВІ ВІДМІННОСТІ

ЗАНЯТТЯ 15

Мета: ознайомлення зі статевими та віковими відмінностями людей; формування змістовних концептів і еталонних образів.

Матеріали: предметні малюнки — стать і вік людей; малюнки оголених немовлят різної статі або іграшкові немовлята зі статевими ознаками.

Завдання 1 «Вік людини»

Стимульний матеріал: плакат, на якому зображені люди різного віку та різної статі.

Психолог. Діти, люди між собою відрізняються за віком. Вік — це час, який людина прожила від свого народження.

Життя людини має свій цикл: народження, розвиток, зрілість, старіння і завершується вмиранням. Життя людини поділяється на вікові періоди: дитинство, юність, зрілість і літній вік.

У дитинстві можна виділити такі вікові етапи: немовля — дитина до року, котра нещодавно народилася та ще не вміє говорити; раннє дитинство — малюк до трьох років, він учиться говорити, ходити, відвідує ясла; дошкільник — дитина від 3 до 6 років, готується йти до школи, ходить у садочок; молодший школяр — дитина, котра ходить до початкової школи; підліток — дитина середнього та старшого шкільного віку.

(Психолог розповідає та показує плакат із зображенням людей різного віку.)

Я зараз показуватиму зображення людини певного віку на плакаті, а ви будете називати, якого віку людина (немовля, дошкільник, школяр, юнак, дорослий, стара людина).

Завдання 2 «Стать людини»

Стимульний матеріал: малюнки оголених новонароджених діток різної статі або іграшкові немовлята зі статевими ознаками.

Психолог. Люди також розрізняються за статтю: жіноча та чоловіча. Стать людини визначають ще при народженні. Вона виявляється у будові тіла.

(Психолог показує зображення новонароджених діток — хлопчика та дівчинки.)

— Де тут хлопчик, а де дівчинка? *(Відповіді дітей.)*

Так, стать визначається саме за статевими органами, які різні у дівчинки та хлопчика. Далі коли дітки підростають, то стають різними і зовнішньо — носять різний одяг.

— Який одяг носять дівчатка, а який хлопчики? У них різні зачіски.

— Які зачіски люблять дівчатка, а які — хлопці? Вони по-різному поводяться.

— Як поводяться дівчатка, а як хлопці?

Граються різними іграшками та в різні ігри.

— Якими іграшками граються хлопці, а якими дівчатка?

Педагог дає можливість відповісти дітям, а потім узагальнює та доповнює їх відповіді.

Завдання 3 «Визнач стать і вік людини»

Стимульні матеріали: зображення з людьми різного віку та різної статі.

Психолог роздає кожній дитині по картці із зображенням людей різного віку і статі. Пропонує кожному по черзі розповісти про людину, визначити її стать і вік, пояснити свою думку.

Психолог демонструє, як виконувати вправу на одному прикладі: «Це доросла людина, чоловік, бо він одягнений у костюм, має вуса, високого зросту».

Завдання 4 «Класифікація»

Стимульний матеріал: зображення з людьми різного віку та різної статі.

Психолог роздає дітям набори карток: людей різного віку і статі. Спочатку пропонує розкласти їх за статтю. Потім кожну стать за віком — від наймолодшого до найстаршого.

Психолог стежить за правильністю виконання завдання.

ЗАНЯТТЯ 16

Мета: усвідомлення дитиною власних статевих і вікових відмінностей.

Матеріали: картки із зображенням людей різного віку; стрічка.

Вправа 1 «Лінія часу»

Стимульні матеріали: малюнки із зображенням людей різного віку (немовля, дошкільний вік, шкільний вік, юнацький вік, період дорослості й період старості).

Психолог. Зараз ми з вами здійснимо мандрівку в часі.

Уявімо, що стрічка, яка лежить посеред кімнати, — це життя людини. Аркуші паперу із зображеннями — це зупинки, певний вік людини, а саме: вік немовляти, дошкільний вік, шкільний вік, юнацький вік, період дорослості й період старості. Кожен із вас пройде цією лінією часу.

На зупинках ви будете уявляти себе у відповідному віці. Можете робити рухи та дії, характерні людям цього віку.

Психолог показує, як виконувати вправу.

Виконання дітьми вправи психолог супроводжує коментарями та поясненнями. Говорить, як називається зупинка, як поводяться люди в цьому віці, та пропонує так робити дитині.

Після виконання вправи варто повернути дитину в дошкільний вік. Запитати, який вік сподобався найбільше, а який найменше, і чому.

Вправа 2 «Дівчатка та хлопчики»

Стимульні матеріали: перелік ознак — носять спіднички та сукні; граються машинками й пістолетами; носять бантики; частенько б'ються; люблять ляльки; сильні та сміливі тощо.

Психолог. Я зараз називатиму ознаку, а ви будете казати «дівчатка» або «хлопчики.

Психолог показує, як виконувати вправу: «Кіски носить хто? Дівчатка».

Вправа 3 «Якщо я дівчинка/хлопчик...»

Психолог. Зараз кожен із вас по черзі сідатиме на стільчик і говоритиме: «Якщо я дівчинка/хлопчик, то я люблю...».

А далі спробуєте продовжити речення: говоріть те, що ви любите, наприклад: «Якщо я дівчинка, то я люблю стрибати у класики», або «Якщо я хлопчик, то люблю лазити по деревах».

Вправа 4 «Хто я?»

Діти стають у коло.

Психолог пропонує кожному сказати своє ім'я, стать, вік, віковий етап (дошкільник).

Психолог наводить приклад, як виконувати вправу: «Я — Маринка. Я дівчинка, мені 6 років, я дошкільниця».

Психолог заохочує, ставить допоміжні запитання, наприклад:

— Як твоє ім'я?

— Ти хлопчик чи дівчинка?

— Скільки тобі років?

— Ти школяр чи дошкільник?

ТЕМА 9. ДИТИНА В СОЦІУМІ

ЗАНЯТТЯ 17

Мета: ознайомлення з правилами поведінки в соціумі, формування змістовних концептів та еталонних образів.

Матеріали: сюжетні малюнки, зображення жестів рук у спілкуванні.

Завдання 1 «Увічливі слова»

Психолог. Діти, а які ввічливі слова ви знаєте?

(Психолог узагальнює та доповнює кожну відповідь дітей.) Добрий день, дякую, будь ласка, до побачення, вибач, перепрошую тощо.

А тепер скажіть, коли ми ці ввічливі слова використовуємо? Вітаємося тоді, коли бачимо людину вперше в цей день; прощаємося, коли розлучаємося; дякуємо за послугу або допомогу; просимо вибачення, коли зробили щось негарне, неприємне для людини; перепрошуємо, коли звертаємося до когось за допомогою.

Завдання 2 «Сфери стосунків»

Психолог. Діти, ми спілкуємося з різними людьми по-різному.

— Як ви спілкуєтеся з дорослими, з однолітками, з дітьми, старшими за вас, із дітьми, молодшими за вас?

— А як спілкуєтеся з близькими людьми та чужими?

— Скажіть, чим відрізняються ваші стосунки з людьми різного віку та різної близькості?

(Психолог узагальнює та доповнює кожну відповідь дітей.)

З однолітками ви поводитеся по-дружньому. Можна сказати «привіт», звертатися на «ти», так само з іншими дітьми. Однак із молодшими дітьми ви не можете гратися в ті ігри, в які граєтеся з однолітками, бо їм це може бути складно. Але вам треба допомагати батькам і турбуватися про менших. Старшим діткам краще не заважати, коли вони щось роблять. А з дорослими слід спілкуватися шанобливо, звертатися на «ви». Особливо коли це чужі люди, а не тато з мамою.

Завдання 3 «Правила поведінки»

Психолог. Діти, а які ви знаєте правила поведінки?

(Далі психолог узагальнює та доповнює відповіді дітей.)

Коли дорослі розмовляють між собою, не можна втручатися в їхню розмову. А якщо це необхідно, треба спочатку перепросити, а потім сказати те, що ти хотів.

Не можна брати без дозволу чужі речі. Якщо ти пошкодив чиюсь річ, треба вибачитися, спробувати її полагодити або замінити на нову.

Коли вас чимось пригощають або вам щось дають, дарують, потрібно подякувати. Хлопчики у дверях пропускають дівчаток уперед, у транспорті варто поступатися літнім людям і мамам з маленькими дітьми тощо.

Завдання 4 «Як тут варто вчинити?»

Стимульний матеріал: малюнки з проблемними ситуаціями (наприклад: дівчинка без дозволу щось дістає з шафи; хлопчик забрав у дівчинки велосипед; дівчинка поламала ляльку подруги; хлопчик образив іншого тощо).

Психолог пропонує кожній дитині малюнок. Просить усіх по черзі розповісти, що там сталося, та як варто вчинити в такій ситуації.

Педагог показує виконання вправи, розповідаючи про ситуацію, зображену на одному з малюнків. Психолог допомагає дітям виконати завдання, ставить допоміжні запитання:

— Що зображено на малюнку?

— Як хто вчинив?

— Як варто вчинити?

— Поясни, чому ти так вважаєш.

Якщо дитина не може виконати завдання, психолог пояснює його сам.

Завдання 5 «Рухи у спілкуванні»

Стимульний матеріал: жести рук.

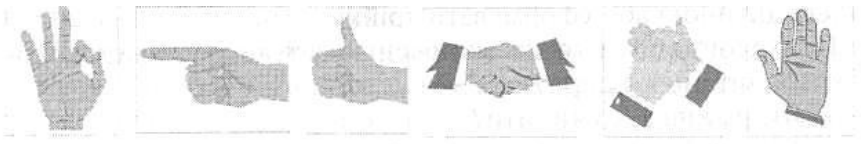

Психолог. Діти, люди у спілкуванні застосовують різні жести рук. Я вам покажу зображення цих рухів, а ви скажете, в яких випадках їх використовують.

Психолог після відповіді дітей узагальнює та пояснює.

ЗАНЯТТЯ 18

Мета: формування навичок соціально прийнятної поведінки; розвиток довільності і самостійності.

Матеріали: ватман і фломастери.

Вправа 1 «Привіт»

Психолог. Зараз ви ходитимете по кімнаті. Коли зустрічатиметеся, то будете одне з одним вітатися. Я говоритиму, яг вітатися:

- вітаємося за руку;
- вітаємося посмішкою;
- говоримо «привіт»;
- обіймаємося;
- віддаємо честь;
- знімаємо капелюха.

Вправа 2 «Проблемна ситуація»

Стимульний матеріал: перелік ситуацій:

- хлопчик сидить на сидінні в автобусі, заходить бабуся;
- жінка йде з валізами і не може відчинити двері в будинку, а хлопчик гуляє поруч;
- дівчинка боїться собаки і не може пройти дорогою, це бачить хлопчик;
- дитина грається іграшкою, інша дитина також хоче гратися тією самою іграшкою тощо.

Психолог пропонує дітям розіграти різні життєві ситуації та знайти позитивний вихід із кожної.

Психолог ділить дітей на пари та допомагає кожній парі розіграти ситуацію. Після кожного виступу лунають оплески.

Якщо комусь не вистачило пари, психолог може бути в парі з цією дитиною або сформувати трійку.

Психолог допомагає дітям: пояснює ситуацію, ставить допоміжні запитання, наприклад:

— Як можна тут вчинити?

— Що треба зробити в такій ситуації?

Психолог може запропонувати свій варіант вирішення ситуації та попросити його показати.

Вправа 3 «Спільна справа»

Психолог пропонує дітям намалювати спільний малюнок, використовуючи всі правила хорошої поведінки та ввічливі слова.

Кожна дитина отримує один олівець. Усі олівці різного кольору. Діти домовляються, хто малюватиме перший, а хто другий. Також домовляються, що яким кольором буде намальовано.

Після виконання вправи діти діляться враженнями.

ТЕМА 10. Я-УЧЕНЬ

ЗАНЯТТЯ 19 ***Мета:***

отримання та розширення знань про школу.

Матеріали: шкільне приладдя.

Завдання 1 «Що таке школа?»

Психолог запитує дітей: «Діти, скажіть, що таке школа?».

Діти відповідають усе, що знають. Психолог узагальнює відповідь: «Школа — це заклад, де навчаються діти».

Завдання 2 «Мотиви навчання»

Психолог запитує дітей: «Скажіть, а навіщо діти ходять до школи? Навіщо вчаться?».

Діти відповідають. Психолог під час дискусії допомагає зробити адекватний висновок стосовно необхідності шкільного навчання.

Завдання 3 «Шкільне приладдя»

Психолог. Діти, а що із собою треба взяти до школи? Яке приладдя є шкільним?

(Психолог узагальнює та доповнює відповіді дітей.)

Необхідно взяти портфель (рюкзак) і покласти в нього зошити, пенал, ручки, гумку, лінійку, альбом для малювання, фломастери, книжки тощо.

Далі психолог показує шкільне приладдя (зошит, книжка, ручка, пенал тощо) і запитує дітей: «Для чого це потрібно у школі?».

Завдання 4 «Шкільні атрибути»

(Психолог узагальнює та доповнює кожну відповідь дітей.)

Психолог

— Які меблі є в школі?

Так, там є парти, стіл учителя, дошка, шафи для книжок тощо.

— А ще є в школі дзвоник, навіщо він, як ви гадаєте?

Дзвоник необхідний, щоб учні та вчителі знали, коли перерва, а коли урок.

— Діти, а ви знаєте, що таке перерва, а що таке урок?

Урок — це коли діти навчаються у класі разом з учителем (читають, рахують, пишуть, малюють тощо). А перерва — це невеликий проміжок часу між уроками, коли діти відпочивають (спілкуються, граються).

— А як ви думаєте, що довше — перерва чи урок? Так, перерва коротша, а урок довший.

Завдання 5 «Хто працює у школі?»

Психолог пропонує дітям пригадати, хто працює в садочку. Потім запитує:

— Люди яких професій працюють у школі?

Діти відповідають. Потім психолог узагальнює та доповнює відповіді дітей: «Отже, у школі працюють учителі, директор, лікар, медсестра, психолог, кухар, двірник, прибиральниці, охоронець тощо».

ЗАНЯТТЯ 20

Мета: усвідомлення дитиною ролі учня.

Матеріали: папір, олівці, ручки, лінійки, дзвоник тощо.

Вправа 1 «Хвиля»

Діти стають у коло, беруться за руки. Психолог пропонує їм зобразити рухи хвилі; показує та пояснює вправу.

Вправа 2 «Я — школяр»

Психолог пропонує дітям уявити себе школярами і погратися у школу. Спочатку запитує, кому ким хочеться бути — вчителем чи учнем? Необхідно, щоб усі діти побули в ролі учня.

Під керівництвом психолога відбувається гра-імпровізація. «Учитель» говорить, який урок він проводить. У нього є кілька хвилин, щоб дати завдання, яке учні повинні виконати. ***(Уроки та завдання може підготувати психолог.)***

Вправа 3 «Урок — перерва»

Психолог пропонує погратися дітям у рухливу гру: «Уважно слухайте, уявіть, що ви прийшли до школи. Урок ще не почався, і ви можете бігати, стрибати. Коли пролунає дзвоник — спиняєтесь і завмираєте. Далі знов лунає дзвоник — і ви починаєте бігати, стрибати, бо почалася перерва».

І так кілька разів. Можна ускладнити гру, задаючи назву уроку. Рухи може показувати психолог.

Вправа 4 «Презентація»

Пслхолог. Зараз кожен із вас по черзі уявлятиме, що він щойно прийшов до школи.

Ти заходиш у клас, де багато незнайомих діток, котрі хочуть із тобою познайомитися. Ти розповідаєш про себе. А всі інші будуть ставити запитання: Що ти любиш? Що вмієш? Що хочеш? Який у тебе характер?

Після кожної презентації лунають оплески.

Вправа 5 «Подарунки»

Психолог пропонує дітям стати в коло, взятися за руки і по черзі сказати, що вони хочуть подарувати іншим діткам (подарунки уявні).

Примітки. Стимульний матеріал для навчально-розвивально-корекційної роботи з дітьми можна дібрати самостійно. При підборі стимульного матеріалу для роботи зі слабозорими дітьми варто враховувати вимоги до його організації та подання, описані у підрозділі 2.1.

ПІСЛЯСЛОВО

Запропонований науково-методичний посібник — це своєрідне продовження розгляду актуальної та багатогранної проблеми готовності дітей до шкільного навчання. Ми спробували показати актуальність і необхідність удосконалення загальної та спеціальної системи освіти, починаючи з дошкільної ланки. Важливість особистісного розвитку, на наш погляд, для дітей із порушеннями зору така ж важлива, як і сенсорний розвиток, якому приділяють більше уваги через його безпосередній зв'язок із порушеннями функції зору.

Саме тому в цій роботі ми розглядали психологічну готовність слабозорих дітей до шкільного навчання суто з психологічного підходу. Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства є потреба бачити в дитині з особливостями психофізичного розвитку не перелік вад, а повноцінну особистість, потенційно здатну до розвитку, самореалізації та максимальної соціалізації. Це насамперед стосується слабозорих дітей, у яких немає інтелектуальних порушень, але є великі потенційні можливості, за умов ефективної організації навчально-виховного процесу.

Варто зазначити, що запропоновані у посібнику теоретичні та методичні розробки корисні як для роботи зі слабозорими дошкільниками, так і з дітьми з нормальним типом розвитку. Це суттєво, оскільки проблему особистішої готовності до шкільного навчання у віковій психології розглядають досить вузько, обмежуючись особливостями вольової регуляції, мотивації до навчання та самооцінки.

Постає питання створення високопрофесійної психологічної служби в межах загальних і спеціальних дошкільних та шкільних навчальних закладів, яка буде психологічно підтримувати дитину — безпосередньо через роботу з нею та опосередковано, працюючи з педагогічним колективом, батьками та сім'єю загалом.

ДОДАТКИ

Додаток 1

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ АКТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ

Інструкція для дитини. Зараз я тобі ставитиму запитання, а ти спробуй на них відповісти.

0. Розкажи про себе. Що ти можеш розповісти?
1. Назви своє повне ім'я? (Прізвище, ім'я, по-батькові.)
2. Скільки тобі років? Коли у тебе день народження? (Улітку, восени, взимку, навесні; якщо не знає пору року, запитати дату.)
3. Ти хлопчик чи дівчинка? Ким ти станеш у майбутньому: мамою чи татом, тіткою чи дядьком?
4. У тебе є брат чи сестра? Як їх звуть? Скільки їм років? Хто з вас старший?
5. Як звати твоїх батьків? Ким вони працюють?
6. Де ти живеш? Яка твоя адреса?
7. З яких частин складається твоє тіло? (Що в тебе є? Наприклад, рука. Або показати і запитати, що це?)
8. Якого кольору твоя шкіра?
9. Який у тебе колір очей?
10. Яке у тебе волосся (довжина, колір, хвилясте чи пряме)?
11. Якого ти зросту (високий, назький); якої статури (худенький, повненький)?
12. На кого зі своїх рідних ти схожий зовні (на маму, тата, бабусю тощо)? Чим ти схожий на них?
13. Розкажи, який ти? Наприклад, добрий, хитрий тощо.
14. Що ти любиш?
15. Що тобі не подобається?
16. Що ти вмієш робити?
17. Що ти вважаєш своїм? Які речі ти можеш назвати своїми, про що можеш сказати: «Моє»?
18. Чого тобі понад усе хочеться?
19. Чим ти відрізняєшся від інших дітей?

20. Ти сам собі подобаєшся? Чим? Що тобі в собі подобається найбільше?

21. Що ти хотів би змінити в собі (чого позбутися)? Чому?

22. Іншим людям ти подобаєшся? Чому?

23. Яким тебе хочуть бачити інші (тато, мама, брат/сестра, товариші, вихователі)? Чому?

24. Як ти вважаєш, чи всі твої бажання можуть здійснитися?

25. Тобі часто роблять зауваження батьки, вихователі? Чому?

26. Що ти вмієш робити самостійно, без допомоги дорослого?

27. Ти любиш виконувати доручення дорослого, допомагати дорослим? Які? Чому? Що подобається робити?

28. Які обов'язки у тебе є вдома, в садочку? Що ти обов'язково повинен виконувати? Які обов'язки тобі приємні, а які ні?

29. Що ти робиш, коли батьки не можуть виконати твоє прохання одразу (наприклад, купити іграшку, яка тобі дуже подобається)?

30. Коли ти лишаєшся без нагляду дорослих (вихователя, батьків), ти поводишся так само, як і в їх присутності, чи інакше? Як саме? Ти бешкетуєш?

Додаток 2

Додаток 3

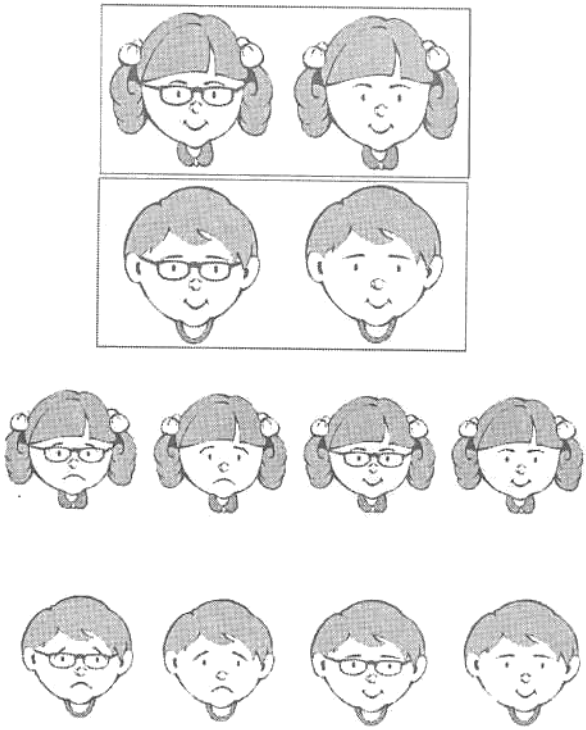

Оксана Таран

?
Можна з вами
пограти?
?
Можна з вами
пограти?

?
Можна з вами
пограти?
?
Можна з вами
пограти?

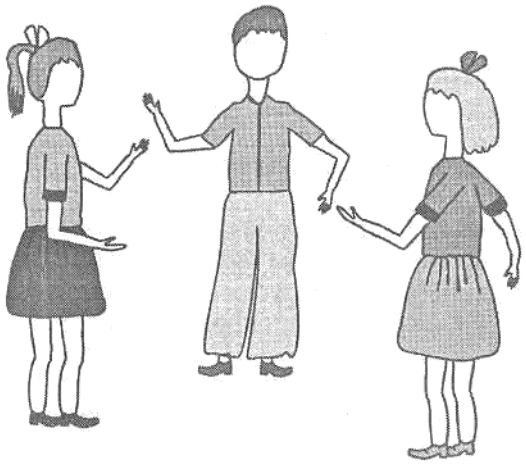

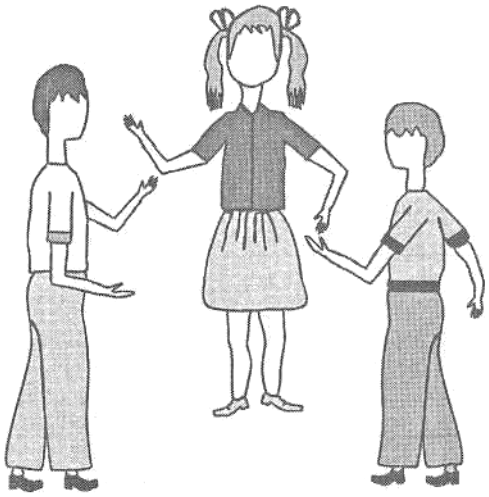

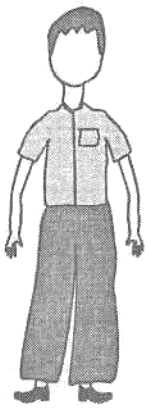

Додаток 4

ПРОТОКОЛ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ 1

П.І.Б. дитини _____ _____ _ _____

Дата народження_____Вік_____

Дата заповнення _____

Експерт: мама, тато, вихователь, інший варіант _____

П.І.Б. експерта_____

Інструкція для експерта. Прочитайте уважно запропоновані твердження (пару протилежних за змістом характеристик) і оцініть, який із полюсів точніше характеризує особливості дитини і наскільки. Поставте позначку навпроти вибраної міри прояву **(+**2**; +**1**;** 0**; -**1**; -**2**).**

№ з/п	Твердження	+2	+1	0	-1	-2	Твердження
1	Легко входить у контакт із дорослим						Уникає контакту з дорослим
2	Відгукується на прохання дорослих						Не реагує на прохання дорослих
3	З радістю діє спільно З дорослими						Не любить діяти спільно з дорослими
4	Успішно діє під керівництвом дорослого						Не вміє діяти під керівництвом дорослого
5	Легко приймає допомогу дорослого						Не приймає допомогу дорослого
6	Часто взаємодіє з однолітками						Уникає взаємодії з однолітками
7	Легко встановлює дружні стосунки з однолітками						Важко встановлює дружні стосунки з однолітками
8	Успішно діє в колективній грі						Не бере участі в колективній грі

№ з/п	Твердження	+2	+1	0	-1	-2	Твердження
9	Виявляє риси лідера						Воліє підкорятися
10	Добре почувається у великій групі дітей						Не любить великі групи дітей
11	Спокійно спостерігає за діями інших дітей						Заважає діям інших дітей
12	Уміє зацікавити в чомусь інших дітей						Не вміє зацікавити інших дітей
13	Бере активну участь у іграх і справах інших						Не бере участі у запропонованих іграх
14	Успішно розв'язує конфлікти 3 однолітками						Не вміє розв'язувати конфлікти 3 однолітками
15	Добре діє самостійно						Не вміє діяти самостійно
16	Може себе розважити						Не може себе розважити
17	Уміє стримуватися, контролювати свою поведінку						Не вміє стримуватися, контролювати свою поведінку
18	Здатна жертвувати своїми інтересами заради інших						Орієнтується лише на свої інтереси
19	Не шкодить рослинам, тваринам, книжкам, іграшкам						Часто шкодить рослинам, тваринам, книжкам, іграшкам

№ з/п	Твердження	+2	+1	0	-1	-2	Твердження
20	Добре знає та виконує розпорядок дня в дитячому садку						Не знає й не виконує розпорядок дня в дитячому садку
21	Визнає правила, установлені у групі						Не визнає правила, установлені у групі

Додаток 5

ПРОТОКОЛ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ 2

П.І.Б. дитини _____

Дата народження_____Вік _____

Дата заповнення _____

Експерт: мама, тато, вихователь, інший варіант _____

П.І.Б. експерта_____

Інструкція для експерта (вихователя). Прочитайте уважно запропоновані характеристики й оцініть особливості їх прояву у дитини. Поставте позначку навпроти вибраної вами міри прояву характеристики.

Характеристики	Міра прояву			
	Завжди	Часто	Рідко	Ніколи
У дитини є пізнавальний інтерес, вона може досліджувати, формулювати запитання, робить спроби самостійно знайти відповідь				
Адекватно реагує на різні життєві ситуації, стримує негативні емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для тих, хто поряд				
Виявляє цілеспрямованість і самостійність, здатна елементарно відповідати за ухвалене рішення				

Характеристики	Міра прояву			
	Завжди	Часто	Рідко	Ніколи
Виявляє здатність до самоусвідомлення — усвідомлює, як її особливості сприймають дорослі та однолітки, може будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших людей				
Здатна керуватися у своїй поведінці моральними нормами, відчуває межі припустимої поведінки				
Орієнтується в нових умовах, приймає умови, в яких доводиться існувати, і здатна себе в них реалізувати				
Уміє дружити, виявляє доступні віку надійність, відданість, поступливість				
Здатна висловлювати свою думку чітко, логічно, образно, переконливо				
Може перебувати у групі та керуватись інтересами групи				
Відрізняє соціально схвальну поведінку від несхвальної				
Є елементарні навички дипломатичної поведінки, може пояснити, виправдатися, вибачити				

Додаток 6

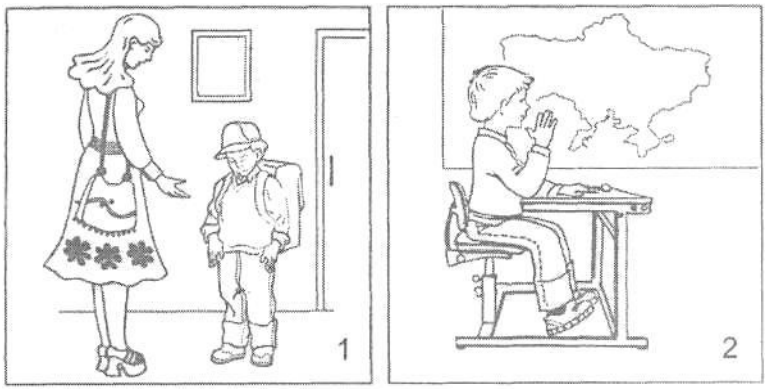

Додаток 7

Додаток 8

Додаток 9

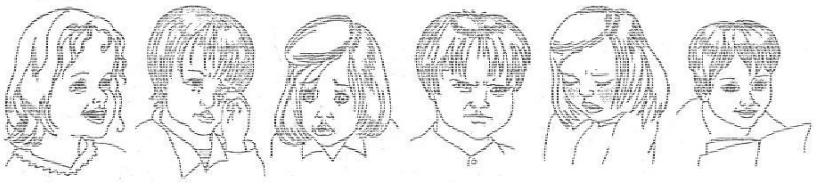

Додаток 10

Додаток 11

Додаток 12

ПРОТОКОЛ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ
ГОТОВНОСТІ ДО ШКОЛИ

П.І.Б. дитини _____

Вік _____ Дата обстеження_____

Методики	Характеристики готовності до школи	Рівень
Методика дослідження стану сформованості активної Я-концепції	1. Самопрезентація	
	Я-соціальне	
	Я-фізичне	
	Я-психічне	
	2. Стан сформованості описового складника	
	3. Стан сформованості емоційно-оцінного складника	
	4. Стан сформованості поведінкового складника	

Методики	Характеристики готовності до школи	Рівень
Стан сформованості презентаційної системи		
Методика дослідження особливостей усвідомлення власного Я-образу в часі	Співвідношення Я-теперішнього та Я-минулого	
	Співвідношення Я-теперішнього та Я-майбутнього	
	Співвідношення Я-майбутнього та Я-минулого	
	5. Стан сформованості Я-образу в часі	
Методика діагностики рівня сформованості статево-вікової ідентифікації	6. Стан сформованості статево-вікової ідентифікації	
Методика визначення рівня сформованості загальної самооцінки	Власна самооцінка	
	Відображена оцінка мами	
	Відображена оцінка тата	
	Відображена оцінка вихователів	
	7. Загальна самооцінка	
Методика визначення особливостей ставлення слабозорих дошкільників до власного порушення зору	8. Стан сформованості усвідомлення власних психофізичних особливостей	
	9. Стан сформованості адекватного ставлення до власних психофізичних особливостей	
Профіль соціального розвитку дитини	10. Рівень соціально-комунікативної компетентності дитини	
Методика діагностики стану сформованості психосоціальної зрілості поведінки	11. Стан сформованості психосоціальної зрілості	
Методика визначення особливостей поведінки дитини у безпосередній взаємодії з дорослим	Особистісний контакт	
	Інтерес	
	Самостійність	
	12. Стан сформованості адекватної поведінки в діяльності	

Психологічна готовність дитини до школи

Методики	Характеристики готовності до школи	Рівень
Стан сформованості репрезентаційної системи		
Методика «Мотивація учіння»	13. Мотивація до навчання	
Модифікація методики «Маски»	14. Ставлення до навчання	
Стан сформованості спонукальної системи		
Загальна сформованість особистісної готовності до шкільного навчання		
«Незавершені картинки»	15. Сформованість цілісного образу та знаходження його незавершеності у зображеннях тіла людини	
«Складання фігур із розрізнених деталей»	16. Сформованість здатності будувати цілісний образ тіла людини з елементів	
«Малюнок людини»	17. Сформованість здатності самостійно зображати тіла людини	
«Упізнай емоцію»	18. Сформованість здатності усвідомлювати емоційний стан людини за виразом її обличчя	
«Назви слова»	19. Сформованість активного словникового запасу стосовно сфери Я	
Методика «Словник»	20. Сформованість усвідомлення змісту конкретних понять сфери Я	
Методика «Бесіда»	21. Сформованість усвідомлення моральних і психологічних якостей особистості	
«Сюжетний малюнок»	22. Сформованість усвідомлення змісту морально-етичної ситуації	
Методика «Бесіда про школу»	23. Сформованість понятійних уявлень дитини про школу	
Методика визначення образних уявлень про школу	24. Сформованість образних уявлень дитини про школу	
Стан сформованості інтелектуальної готовності		
Стан сформованості психологічної готовності до школи		

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авер'янов В. П. Діагностика готовності дітей до школи: Навч.-метод. посіб. / Авер'янов В. П., Козленко А. М., Лисянська Т. М. — [Електронний ресурс], 2007.

2. Анисимова Н. Л. Особенности психологической помощи детям с нарушениями зрения в дошкольном учереждении: Метод. рекомендации / Анисимова Н. Л., Новичкова И. В., Солнцева Л. И.; под ред. Л. И. Солнцевой. — М.: ИПТК «Логос» ВОС, 2001. — 95 с.

3. Готовность ребенка к школе. Медико-психологические критерии: Учеб. пособ. / Под ред. А. В. Гордиец. — Ростов-на-Дону: Феникс; Красноярск: Издательские проекты, 2006. — 128 с.

4. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе / Гуткина Н. И. — СПб.: Питер, 2004. — 208 с.

5. Измерение интеллекта детей: Пособ. для психолога-практика. Ч. 1. Человеческий интеллект и его измерение: теория и практика / Под ред. Ю. З. Гильбуха. — К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. — 133 с.

6. Марцинковская Т. Д. Диагностика психического развития детей: Пособ. по практич. психологии / Марцинковская Т. Д. — М.: ЛИНКА-ПРЕСС, 1997. — 176 с.

7. Методи визначення психологічного розвитку дитини-дошкільника: Метод. посіб. для педагогів, практ. психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. / С. Є. Кулачківська (наук. ред.), Т. О. Піроженко та ін. — К.: Світоч, 2003. — 40 с.

8. Немов Р. С. Психология. В 3 кн.: Кн.3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика / Немов Р. С. — М.: Просвещение, 1995. — 512 с.

9. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособ. / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. — СПб.: Речь, 2002. — 694 с.

10. Психология детства. Практикум. Тесты, методики для психологов, педагогов, родителей / Под ред. А. А. Реана. — СПб.: «Прим-ЕВРО-ЗНАК», 2003. — 224 с.

12. Свиридюк Т. П. Подготовка слабовидящих детей к школе / Свиридюк Т. П. / НИИ педагогики УССР. — К.: Рад. школа, 1984. — 95 с.

Науково-виробниче видання

Бібліотека «Шкільного світу»

Таран Оксана Петрівна

Психологічна готовність дитини до школи

Дизайн обкладинки *Л. Карасьова*
Літературний редактор *Л. Царенко*
Коректор *М. Даценко*
Комп'ютерна верстка *К. Яскевич*

Формат 60×84/16.
Умовн. друк. арк. 7,44. Наклад 1500 пр.
Зам. *175.*

ТОВ Видавництво «Шкільний світ»
01014, м. Київ, вул. Тимірязєвська, 2
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 775 від 21.01.2002

Видруковано з готових діапозитивів в ОП «Житомирська облдрукарня»
10014, м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ЖТ № 1 від 06.04.2001